

Жоба

**Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы**

**Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында
кәсіптік бағдар беру жұмысын дамыту
ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ**

Астана
2022

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен
баспаға ұсынылды (2022 жылғы 13 қыркүйек № хаттама)

Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында кәсіптік
бағдар беру жұмысын дамыту тұжырымдамасы.– Астана: Ы. Алтынсарин
атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 64 б.

Тұжырымдама орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беруді
ұйымдастыруда әдістемелік көмек беруге бағытталған.

Тұжырымдама мектептің педагог-кәсіби бағдар берушілеріне,
директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарларына, әлеуметтік
педагогтерге, психологтерге, сынып жетекшілеріне, әдіскерлерге, жалпы білім
беретін мектептердің пән мұғалімдеріне, қосымша білім беру ұйымдарының,
қоғамдық ұйымдардың отбасымен ынтымақтастықта жұмыс істейтін
мамандарына арналған.

© Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық
білім академиясы, 2022

ГЛОССАРИЙ

Кәсіптік бағдарлау - білім алушыға кәсіптік мүдделеріне, жеке қабілеттері мен психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және кәсіптік мүмкіндіктер саласындағы өз құқықтарын іске асыруда, мамандық пен оқу орнын еркін және саналы таңдауда ақпарат пен консультациялық көмек беру;

Білім беру саласындағы уәкілетті орган - білім беру саласындағы басшылықты және салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы;

Ғылыми-әдістемелік жұмыс - ғылым жетістіктері мен озық педагогикалық тәжірибеге негізделген және үздіксіз білім беру жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуын жетілдіруге бағытталған қызмет түрі;

Кәсіптік білім беру - білім алушылардың белгілі бір салада кәсіптік қызметті жүргізуге және (немесе) нақты кәсіп немесе мамандық бойынша жұмысты орындауға мүмкіндік беретін білім, білік, дағды және құзыреттер алуына бағытталған білім беру түрі;

Кәсіптік даярлық - белгілі бір жұмыс түрін орындау үшін қажетті жаңа немесе өзгертілген кәсіптік дағдыларды игеру үшін жеке тұлғаны дамытуға бағытталған кәсіптік оқыту нысаны;

Орта білім беру ұйымы - мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, мамандандырылған жалпы білім беретін және арнайы оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымы;

Кәсіптік сынамалар - кәсіптің нақты түрін модельдейтін Кәсіптік оқыту түрі, оны аяқтағаннан кейін болашақ мамандықты саналы таңдау қамтамасыз етіледі;

Психодиагностика - білім алушының жеке сипаттамаларын, оның жеке бейімділігі мен қабілеттерін анықтауға арналған психологиялық-педагогикалық процедуралардың кешені, олар болашақ кәсіби қызмет түрін таңдауда қолайлы;

Кәсіптік бағдарлау портфолиосы - орта білім беру ұйымында оқу кезеңінде білім алушылардың кәсіптік бағдарлау іс-шараларынан өту нәтижелері туралы Жеке деректер базасы (қағаз немесе электрондық тасымалдағышта);

Кәсіби кеңесші - мамандық таңдауда психологиялық көмек көрсететін маман.

Кәсіптік бағдарлау экскурсиясы - кәсіптік бағдарлау қызметінің бір түрі, өйткені ол мамандыққа деген қызығушылықты қалыптастыруға үлкен әсер етеді, өйткені ол көрнекілік пен қабылдауды талдау, салыстыру, таңдау жасау мүмкіндігімен біріктіреді;

Сыныптан тыс жұмыс – бұл сыныптағы сынып жетекшісінің тәрбие жұмысының бір түрі, онда оқушылар қоршаған әлемге деген қарым-қатынас жүйесін қалыптастыруға ықпал ететін арнайы ұйымдастырылған іс-шараларға қатысады.

Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдар (балалар) - тиісті деңгейдегі білім алу және қосымша білім алу үшін арнайы жағдайларда тұрақты немесе уақытша қажеттіліктерді сезінетін адамдар (балалар);

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау-білім алу үшін қажетті арнайы жағдайларды анықтау;

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу-білім беру ұйымдарында іске асырылатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет, оның процесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды (балаларды), оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту және дамыту үшін ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады.

ҚЫСҚАРТУЛАР

«Өрлеу БАҰО» АҚ – «Өрлеу біліктілікті арттыру ұлттық орталығы»

Акционерлік қоғамы

МЖМБС – Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары

ҚДСО - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің
Мектепке дейінгі және орта білім комитеті

ҚР ҒЖБМ – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім
министрлігі

ҚР ҰЭМ - Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі

ҚР БҒМ - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі

ҚР МП - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі

ҚР ЕХӘҚМ - ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі

ҚР ҚМ-Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі

Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық
білім академиясы ШЖҚ РМК

ҰБДҚ - ұлттық білім беру деректер қоры

Атамекен ҰКП – «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық
Кәсіпкерлер Палатасы

ОӨК - оқу-өндірістік комбинаты

ЕББҚ-ерекше білім беру қажеттіліктері

Кіріспе

Қазіргі уақытта өндіріс технологиясының қарқынды дамуы және ғылымға қажеттіліктің өсуі, еңбек көші-қонының жаһандану процестері және тұтастай алғанда қоғамның құндылықтары жеке тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыруға және білім беру жүйесінің кәсіптік бағдар беру компонентін ұйымдастыруға ерекше талаптар қояды.

Кәсіптік бағдарлау рөлінің күшеюі кәсіптер әлеміндегі серпінді өзгерістерге, еңбек нарығындағы бәсекелестіктің күшеюіне, сондай-ақ қолайлы еңбек жағдайларын кәсіби қызметпен ұштастыру, жеке қабілеттерін ескере отырып, экономика салалары бойынша Еңбек ресурстарын толыққанды бөле отырып, мамандықты еркін дербес таңдау қажеттігіне байланысты туындайды. Кәсіптік бағдарлау ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар жастар үшін (бұдан әрі - ЕБК) ерекше өзекті болып табылады. Халықаралық сарапшылар жүргізген зерттеулер жастардың осы тобын жұмысқа орналастыру үшін жағдайлардың болмауы салдарынан көптеген шығындарды көрсетеді. Дүниежүзілік Банктің 2005 жылы жүргізген зерттеулеріне сәйкес, мүгедектік салдарынан жоғалған ЖІӨ-нің жалпы құны \$ 1,4 млрд-тан \$ 1,9 млрд-қа дейін. 2017 жылы Қазақстанда адами капиталды дамытудың тең мүмкіндіктері туралы өткізілген Шолудың қорытындысы бойынша Дүниежүзілік Банктің ұсынымдарында мемлекеттік саясат пен инвестицияларды әл-ауқаты төмен өңірлер мен халықтың осал топтарының қажеттіліктерін қанағаттандыру жағына қарай қайта қарауға ерекше назар аударылады.

«Қазақстан-2050» Стратегиясында ел басшылығының қазақстандық қоғам алдына қойған басты мақсаты «2050 жылға қарай жалпыға ортақ еңбектің негізінде экономикасы дамыған мықты мемлекет, берекелі қоғам құру» болып белгіленді. Стратегиялық бағыт ретінде еңбек ресурстарының әлеуетін арттыруға басымдық бере отырып, экономиканы дамыту маңызды [1].

Осыған байланысты, Қазақстанда жас ұрпақты болашақ кәсіби қызметіне дайындау мәселелері әрқашан мемлекеттік деңгейдегі басты басымдықтардың қатарында болады.

Сондай-ақ Қазақстанда қоғамды әлеуметтік жаңғырту жөніндегі жалпы мемлекеттік міндеттер шеңберінде балалардың, жасөспірімдер мен жастардың жеке міндеттерін табысты әлеуметтендіру бойынша шешуге және мектеп түлектеріне мамандық таңдау кезінде алдағы бес жылға арналған Еңбек нарығының болжамы туралы уақтылы хабардар етуді қамтамасыз етуге бағдарлану айқындалды [2].

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев «Аманат» партиясы Жастар қанатының кезектен тыс съезіне қатысушыларға арнаған сөзінде жаңа Қазақстан жастары үшін негізгі басымдықтардың бірі ретінде білімге деген ұмтылысты, еңбексүйгіштік пен патриотизмді атап өтті. Қазақстан Республикасының Президенті жария еткен басымдықтар жас азаматтарды Қазақстанның игілігі үшін білімге, болашақ кәсіби қызметке саналы қарауға бағдарлайды

Қазақстан Республикасының Орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беруді дамыту тұжырымдамасы (бұдан әрі – Тұжырымдама) Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында берілген тапсырмаларын орындау мақсатында әзірленді. Ел халқына 2021 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында Мемлекет басшысы «Халық бірлігі мен жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік іргетасы», «...Балаларға ерте кәсіптік бағдар беру ерекше маңызға ие. Жас ұрпақ болашақ мамандығын таңдауда саналы болуы керек...» деп атап көрсеткен болатын [3].

Қазақстанда кәсіптік бағдар беру жүйесін дамыту бойынша көтерілген мәселелердің өзектілігі бүгінгі таңда еңбек нарығының кадрлардың теңгерімді құрылымындағы қажеттіліктері мен жастардың қалыптасқан кәсіби ұмтылыстары арасындағы қайшылықтарды еңсерудің маңыздылығында.

Әлеуметтік зерттеулер нәтижелері бойынша жастар туралы Ұлттық баяндаманың деректеріне сәйкес жұмысқа орналасқан түлектердің басым бөлігі мамандығы бойынша жұмыс жасамайды (40,1%)[4].

Жастар туралы Ұлттық баяндаманың деректеріне сәйкес әрбір төртінші жас қазақстандықтың мамандық таңдауына ата – аналар (23,7%) әсер еткен, 6,4% -ы оқытуға гранттардың болуына бағдарланды, 4% - достары мен таныстарының ұсынымдарына сүйенді. Осылайша, жастардың үштен бірінен көбі болашақ мамандықты өздері таңдамаған не асығыс таңдау жасаған[4].

Кадрларды даярлауға қажеттілікті болжаудың сапалы жүйесінің және кәсіптік бағдарлаудың тиімді жүйесінің болмауына байланысты кәсіптік білім алғаннан кейін жастарды жұмысқа орналастыру проблемасы сақталып отыр-жыл сайын орта есеппен 70 мың түлек жұмысқа тұрмайды, жоғары білімі бар жастардың 23% - ы біліктілігі төмен жұмыста жұмыс істейді[5].

ҰБДҚ сәйкес 9-сынып түлектерінің 40% - ы техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарына түседі, жыл сайын мектеп түлектерінің 50-70% - ға жуығы мамандық таңдауда қиналады, осыған байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, білім алушыларды ерте кәсіптік бағдарлаудың маңыздылығы артады. Кәсіптік бағдарлау білім алушының жеке ерекшеліктерін, мамандық меңгеру мүмкіндіктері мен қабілеттерін анықтау, колледжге/ЖОО-ға түсу кезінде емтихандар тапсыру үшін оқу бағыттары мен бейінді пәндерді таңдау мәселелерін шешеді.

Зерттеу деректері бойынша еңбекке қабілетті халықтың 60% - ы мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Мамандық таңдауға оқушылардың 87% - ын ата-аналар таңдауын көрсетеді, бұл ретте ата-аналардың 75% - ы өз балаларының болашақ жұмыс орнын таңдаудағы басымдықтар туралы білмейді. Білім алушылардың тек 10%-ы Қазақстанда сұранысқа ие мамандықтар туралы біледі[6].

Мамандықтар туралы түсініктердің стереотипінің негізгі себептерінің қатарында ерте кәсіптік бағдар берудің тиімді жүйесінің жоқтығы болып табылады, бұл болашақ еңбек қызметі саласын таңдау мен еңбек нарығының қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздікке әкеледі.

Қазақстандық білім алушылар арасында кәсіптік бағдарлау жұмысының маңыздылығы еңбек нарығының жаһандану процестері негіз болып табылады. Қазіргі әлемде еңбек көші-қоны халықтың, оның ішінде жастардың экономика секторларында жұмыспен қамтылуына айтарлықтай әсер етеді, бұл өз кезегінде бәсекелестікті күшейтеді және болашақ мамандардан уәжді даярлықты талап етеді. Кәсіптік бағдарлау ерекше қажеттіліктер мен жеке мүмкіндіктерді ескере отырып, оқытудың білім беру траекториясын ерте айқындау, таңдалған мамандыққа одан әрі бейімдеу, әлеуметтену және мансапты жоспарлау арқылы жас азаматтардың өмір жолын саналы түрде таңдауына айтарлықтай әсер етуі тиіс.

Инклюзивтік білім беру үшін жағдай жасау бойынша мемлекет жүргізіп отырған саясатқа қарамастан, Қазақстанда ЕББҚ бар білім алушыларды оқыту мен жұмысқа орналастыруда бірқатар шешілмеген проблемалар бар. Осылайша, 2021-2022 жылдар аралығындағы кезеңде инклюзивті білім беру орталығының жүргізген зерттеулері еліміздің педагогтарының көпшілігі ЕББҚ бар балаларды оқытуда қиындықтарға тап болып отырғанын, еліміздің көптеген мектептерінде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметтері жоқ, олардың мамандары, оның ішінде білім алушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізуге тиіс екенін көрсетті. ЕББҚ бар білім алушыларды кәсіптік бағдарлаудың жүйелі тәсілдері жоқ, техникалық және кәсіптік, жоғары оқу орындары білім беру ұйымдарының оқытушылар құрамы үшін ЕББҚ бар адамдар үшін білім беру бағдарламаларын әзірлеу, сондай-ақ оларды оқыту бойынша біліктілікті арттыру курстарын жүргізу талап етіледі.

Тұжырымдама орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысының тұтас стратегиясын қалыптастыратын және оны іске асырудың нақты бағыттарын айқындайтын кешенді құжат болып табылады. Бұл құжат білім алушыларды болашақ кәсіби қызметке даярлау процесінде сапалы өзгерістерді қамтамасыз етуге арналған кәсіптік бағдарлау қызметінің негізгі тетіктерінің жиынтығын білдіреді.

Мамандықтар туралы түсініктердің стереотипінің негізгі себептерінің қатарында ерте кәсіптік бағдар берудің тиімді жүйесінің жоқтығы болып табылады, бұл болашақ еңбек қызметі саласын таңдау мен еңбек нарығының қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздікке (экономикадағы қосымша шығындар ретінде) әкеледі.

Психологиялық-педагогикалық ой мен кәсіптік бағдардың дамуына қазақ ойшылы Абай Құнанбаевтың еңбектерінің маңызы зор. Абай өскелең ұрпаққа арнаған қара сөзінде: «Қандай да бір кәсіптің білімін немесе өнерін меңгеру – оны меңгеру үшін жігерлі ақыл, күшті ерік, асыл мұрат талап ететін ең жоғары игілік» деген негізгі ойды алға тартты [7].

Қазақтың көрнекті ұстаздарының бірі Ы.Алтынсарин өз еңбектерінде бүкіл білім беру жүйесін тұлғаның одан әрі кәсіби өсуі мен дамуы үшін

қалыптастыру және тәрбиелеу процесі ретінде қарастырған. Бұл ережелер оның негізгі «Әлеуметтік психология мәселелерінде» көрініс тапты [8].

Қазақ халқының ұлттық ерекшелігі мән мәтініндегі психологиялық зерттеулердің нәтижелері бойынша жазылған «Жан жүйесі мен өнер таңдауы» атты еңбегінде белгілі ғалым және қоғам қайраткері Ж. Аймауытов Мамандық таңдау кезінде жеке тұлғаның психологиялық қасиеттерін және оның туа біткен қасиеттерін (мысалы, қабілеттері, мінезі), сондай-ақ, басқару және өзін-өзі жетілдіруі тиіс екенін негіздеді [9].

Кәсіптік бағдар беру теориясы мен практикасының психологиялық-педагогикалық мәселелеріне және болашақ мамандарды даярлауға қазақстандық ғалымдар – Г.Б.Бейсембаев, С. М. Жақыпов, К.К. Жанпейсова, С. Т.Каргин, А.К.Сатова , А.П.Сейтешов, А. Жулбарисова ,М.М. Мұқанов, А.Мырзабекова, Н.Д.Хмель , К.Т.Шерьязданова және т. б.

Кәсіптік бағдарлау, оның экономикалық, тарихи және әлеуметтанулық компоненттері саласындағы ғылыми зерттеулерді Аристотель, Ф. Бекон, Т. Компанелла, К. Маркс, Т. Мор, Ф. Энгельс, В.И. Ленин сияқты философиялық ой классиктері жүргізді., кәсіптік бағдар беру саласының мәселелерін П.П.Блонский, П.Ф. Лесгафт, В.А. Сухомлинский , К. Д Ушинский., С. Т. Шацкий және т. б. сияқты педагогтардың, сондай-ақ ғалым – психологтардың-Л.С.Выготский,В.В. Давыдов, А.Н.Леонтьев, И.П. Павлов, Б.М.Теплов, Д.Б.Эльконина және т. б. еңбектерінде кездеседі.

Сондай-ақ, Қазақстанда кәсіптік бағдар беру бойынша заманауи зерттеулер PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS және т.б. шеңберінде білім сапасын халықаралық бағалау нәтижелері негізінде жүзеге асыруда.

Кәсіптік бағдар беру мазмұны – оқушылардың тұлғалық ерекшеліктеріне және мамандарға деген сұранысты сезінуіне қарай болашақ қызмет саласын өз бетінше таңдауға ынталандыратын ауқымды жұмыс.

Егер білім алушыларда ерекше білім беру қажеттіліктері анықталған жағдайда, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі Ата-аналармен және кәсіптік бағдар беруші педагогпен бірлесіп, ЕББҚ бар білім алушыларға мамандық таңдауда жеке қолдау көрсету бойынша кешенді іс-шаралар өткізеді

Тұжырымдаманың өзектілігі кәсіптік бағдар Қазақстанның кадрлық әлеуетін дамытудың экономикалық құралы да екенін ескере отырып, оны іске асыру тетіктерін жетілдірудің және мемлекеттік, салалық және өңірлік деңгейлерде бірыңғай тәсілдерді әзірлеудің ерекше маңыздылығымен түсіндіріледі. Еңбек нарығының конъюнктурасын ескере отырып, жастарды мамандық таңдауға дайындау, кәсіби өзін-өзі анықтауға және жұмысқа орналасуға көмектесу бүкіл қоғам деңгейінде кадр саясатының негізгі құралы болып табылады.

Кәсіптік бағдарлау-бұл жастарға мамандық таңдаудағы қабілеттер мен бейімділіктерді, кәсіби және танымдық қызығушылықтарды анықтау мен дамытуда тұлғалық-бағдарлы көмек көрсету, сондай-ақ нарық жағдайында

еңбекке қажеттілік пен даярлықты қалыптастыру, меншік нысандарының көп реттілігі және т. б. бойынша әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық, медициналық-биологиялық және өндірістік-техникалық шаралардың ғылыми негізделген жүйесі. Ол оқу-тәрбие процесі, оқушылармен сабақтан тыс және мектептен тыс жұмыстар арқылы іске асырылады.

Мақсаттары:

Оқу бейінін және болашақ кәсіби қызмет саласын таңдау процесінде оқушыларға кәсіби бағдарлы қолдау көрсету.

Оқушылардың еңбекке саналы көзқарасын қалыптастыру, өз мүмкіндіктеріне, қабілеттеріне сәйкес және еңбек нарығының талаптарын ескере отырып, қызмет саласын таңдау еркіндігі жағдайында кәсіби өзін-өзі анықтауына көмектесу.

Міндеттері:

Оқушылардың оқу бейіндері бойынша бөлу үшін олардың артықшылықтары, бейімділігі мен мүмкіндіктері туралы дәйекті мәліметтер алу;

Элективті курстар сабақтарында және тәрбие жұмысында қолданылатын кешенді және дәстүрлі емес формалар мен әдістер есебінен бейінді оқытудың вариативтілігінің кең диапазонын қамтамасыз ету;

Жұмысқа орналасудың қиындығын болжауға оңай оқушылардың кейбір топтарына – түзету сыныптары мен мектеп оқушыларына және т. б. қосымша қолдау. Қосымша және кәсіптік білім беру мекемелерімен, сондай-ақ қала, өңір кәсіпорындарымен мектептің жоғары сатысының икемді жүйесін әзірлеу.

Ұсынылып отырған Тұжырымдама Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы кәсіптік бағдар беру процесінің мазмұнын жетілдіруге, оны жүзеге асырудың бірыңғай ғылыми-әдістемелік және практикалық тәсілдерін әзірлеуге бағытталған.

Кәсіптік бағдар беру объектісі болып орта білім беру деңгейінің кәсіптік бағдар беру жұмысы субъектілерінің қызметін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету табылады.

Кәсіптік бағдар беру – мектеп оқушыларының қазіргі заманғы технологияларды білуге негізделген құзыреттілігі, мамандық таңдау саласында болашағын бағдарлай білу, өзінің талғамы мен жеке ерекшеліктерін ескере отырып, болашақ кәсіптік қызметін өз бетімен анықтау дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді. Жастардың мамандықты дұрыс таңдауы олардың болашақ өмірінің сапасын, табыстылығын, белгілі бір қызмет саласында өз-өзін барынша іске асыру қабілетін алдын ала анықтайды. Бұл соңғы онжылдықтарда Қазақстан жұртшылығының назарын көбірек аударып келе жатқан кәсіптік бағдар беру мәселелерінің ерекше өзектілігін көрсетеді.

Тұжырымдамада бұқаралық ақпарат құралдарындағы еңбек нарығының жай-күйі, экономиканың білікті кадрларға деген қажеттілігі туралы ақпараттандыру, мазмұны мен таныстыру арқылы оқушыларға кәсіптік бағдар беруді дамытудың негізгі бағыттары айқындалған.

Мамандықтар нарығының келешегі, мамандықтардың талаптары, оқушыларды заманауи өндіріс түрлерімен таныстыру, кәсіптік бағдарлау материалдарын тарату, сондай-ақ балаларды дамыту мен тәрбиелеудегі отбасының рөлі, мамандық, кәсіп пен жұмыс таңдауда көмек көрсету, қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдардың жастардың кәсіптеріне сәйкес кәсіптік бағдарлануына атсалысуы қажет. Білім беру мекемелері мен ұйымдарындағы кәсіптік жұмысты әдістемелік қамтамасыз ету және басқару кабинеттер (зертханалар), сондай-ақ кәсіптік бағдар беру жөніндегі қоғамдық кеңестер арқылы жүзеге асырылады; оқу орындарымен және басқа да мүдделі тұлғалармен бірлесіп кәсіптік бағдар беру бойынша бірлескен кеңестер құруға болады.

Ескінің өзгеруі немесе жаңа кәсіптердің пайда болуы қандай технологиялардың дамуына және болашақтың сценарийлерін анықтайтын тенденцияларға байланысты. Тенденциялар-бұл қоғам мен экономикадағы өзгерістердің күшті тұрақты процестері. Ғылыми жетістіктермен бірге олар инновациялық технологияларды жасайды. Кәсіпорындарда жаңа технологияларды пайдалану жұмыстарды орындау процесін өзгертеді. Заманауи технологиялар, машиналар мен жабдықтар адамдардың көмегінсіз операциялардың бір бөлігін орындай бастайды және сол арқылы олармен қандай өндірістік міндеттер жойылатынын көрсетеді – осылайша жоғалып кететін мамандықтардың тізімін жасайды. Екінші жағынан, Инновациялық технологиялар мен механизмдер жаңа еңбек міндеттерін қояды және жұмысшыларға жаңа талаптар қояды. Салалық сарапшылар осы өзгерістерді талдап, қандай жаңа мамандықтар қажет болатыны туралы ақпарат беріп отыруы тиіс.

Тұжырымдаманы әзірлеу және онда белгіленген басымдықтар мен міндеттерді іске асыру үшін нормативтік-құқықтық негізгі құжаттар:

1) «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Заңы. (01.09.2022 ж. өзгерістермен және толықтырулармен)

2) «Қазақстан жастары – 2021» ұлттық баяндамасы

3) ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы;

4) «Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіптік бағдарлануын анықтау және диагностика жүргізу жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 19 желтоқсандағы № 692 бұйрығы;

5) ҚР Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 121 бұйрығы, «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» ҚР Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына өзгерістерімен;

6) ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 19 желтоқсандағы № 692 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы Министрдің 2019 жылғы 20 желтоқсандағы № 544 бұйрығы

7) ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығы «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы;

8) ҚР Орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіптік бағдарын анықтау және диагностикалау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі №150 бұйрығы;

9) «Халықты жұмыспен қамту туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне халықты жұмыспен қамту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі Қазақстан Республикасының заңдарын іске асыру жөніндегі шаралар туралы, ҚР Премьер-Министрінің 2016 жылғы 30 сәуірдегі № 31-ө өкімі.

10) Креативті индустрияларды дамытудың 2021 - 2025 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 қарашадағы № 860 қаулысы

11) Қазақстан Республикасын әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасы;

12) ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың 1.09.2021 жылғы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – елдің өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы;

13) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII Заңы

I БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ АХУАЛҒА ТАЛДАУ

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының сипатына, бағытына және қарқынына әсер ететін қазіргі әлемнің негізгі даму тенденциясының факторлары қызметкерлердің кәсіби дайындық деңгейіне және жеке тұлғаның өзін-өзі анықтау сапасына қойылатын талаптарды едәуір арттырады:

- Өндірістің жаһандануы және әлемдік экономикалардың интеграциясы;
- өндіріс пен тұтынуды дербестендіру;
- Технологиялар мен техниканың даму серпінінің қарқынды өсуі, жетекші трендтер - Роботтар мен ақылды жүйелерді енгізудің таралуы;
- жоғары кәсіби және кәсіби аралық ұтқырлықты талап ететін болашақтың белгісіздік дәрежесінің жоғарылауы;
- өндірісті және әлеуметтік – экономикалық саланы ақпараттандыру және цифрландыру;
- Шикізаттың табиғи ресурстарының сарқылуы;
- Экологиялық стандарттарды күшейту және қайта өңдеуді дамыту;
- Халықтың тұтынушылық талғамының өзгеруі;
- Қызмет көрсету саласында жұмыс істейтін халық үлесінің артуы, кәсіби құзыреттердің маңыздылығын сақтай отырып, Y және Z буын жұмысшыларына жаңа еңбек талаптары;
- Жалпы құзыреттер рөлінің өсуі (soft skills, hard skills);
- Әлеуметтік және еңбек рөлдерін саралау, қызметті ұйымдастырудың жаңа тәсілдерінің пайда болуы, өмір салтының типтік үлгілерінің өзгеруіне әсер ететін өзін-өзі жұмыспен қамту кеңістігін кеңейту;
- әрбір адамның ішкі бақылауына, дербестігі мен жауапкершілігіне

негізделген «ашық қоғамға» көшуі мамандардың кәсіби дайындық деңгейіне және жеке тұлғаның өзін-өзі анықтау сапасына қойылатын талаптарды едәуір арттырады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда орта білім беру ұйымдарының оқушылары арасында кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізу үшін жеткілікті құқықтық, экономикалық, материалдық-техникалық жағдайлар жасалған. Азаматтардың қызмет түрі мен кәсіпті еркін таңдау құқығы Қазақстан Конституциясында бекітілген [10].

Қазақстан республикасы азаматының еңбек саласындағы құқықтарын, еңбекті еркін таңдау немесе еркін келісу құқығын шектеуге жол бермеу еңбек заңнамасының негізгі қағидаттарының қатарында айқындалған. Осылайша, кәсіптік бағыттылықты конституциялық еңбек құқықтарын жүзеге асыру тетіктерінің бірі ретінде қарастырған жөн[11].

Кәсіптік бағдар беру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу білім беру және жұмыспен қамту туралы заңнамада көрсетілген. «Қазақстан Республикасындағы білім туралы» Заңына сәйкес білім алушылардың кәсіптік

бағдары білім алу және кәсіптік мүмкіндіктер, мамандықты еркін және саналы таңдау саласындағы құқықтарын жүзеге асыруда ақпараттық-кеңес беру көмегін көрсету болып табылады. Кәсіптік қызығушылықтарына, жеке қабілеттеріне және психофизиологиялық ерекшеліктеріне сәйкес оқу орны кәсіптік білім беру-білім алушылардың белгілі бір салада кәсіптік қызметті жүзеге асыруына және (немесе) белгілі бір кәсіп немесе кәсіп бойынша жұмысты орындауына мүмкіндік беретін білім, іскерлік, дағдылар мен құзыреттер алуға бағытталған оқыту нысаны.

Негізгі және жалпы білім беретін оқу бағдарламаларына қойылатын талаптар шеңберінде білім алушының жеке өзін-өзі анықтауына оқытудың жеке қабілеттеріне бағытталу, бейіндік оқытуды енгізумен білім беру бағдарламаларының мазмұнына жалпы орта біліммен кәсіптік бағдарды біріктіру қарастырылған[12].

Орта білім беру ұйымдары қызметкерлерінің кәсіптік бағдар жұмысын жүргізу жөніндегі өкілеттіктері Білім және ғылым министрінің (бұдан әрі – Министр) бұйрықтарымен белгіленеді.

Осылайша, Министрдің 2022 жылғы 03 тамыздағы № 348 бұйрығымен бекітілген білім берудің барлық деңгейлерінің бекітілген МЖМБС-на сәйкес бастауыш, негізгі және жалпы орта білім берудің базалық құндылықтарының арасында еңбек пен шығармашылық, сондай-ақ өмір бойы оқыту ерекшеленеді. Осылайша, оқу процесінің алынған білім мен дағдыларды практикалық қолдануға бағытталуы пән мұғалімдерінің сабақ беру деңгейінде кәсіптік бағдарлау жұмысын іске асыру үшін негіз болып табылады [13].

«Педагог қызметкерлер және оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Министрдің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына сай кәсіптік бағдар беру жұмысын басшының тәрбие ісі, бейіндік оқыту және ғылыми-әдістемелік жөніндегі бірінші орынбасарлары, педагог- психологтар, сондай-ақ барлық педагогтар – Мемлекеттік білім беру стандартының талаптарын орындау шеңберінде жүзеге асырылды. Бұл лауазымды енгізу жоғары оқу орындарында жаңа «Педагог-кәсіби бағдар беруші» білім беру бағдарламасын, педагогикалық бағыттағы барлық білім беру бағдарламаларына кәсіптік бағдар беру модулін енгізуді талап етеді.

2022 жылғы 31 наурызда бұйрыққа мектептегі кәсіптік бағдарлау жұмысына ұйымдастырушылық-әдістемелік басшылық жасауға жауапты кәсіптік бағдар беруші-педагог лауазымын енгізу туралы толықтырулар енгізілді, кәсіптік бағдар беруші педагог мектеп оқушыларын жеке сипаттамаларын, кәсіптік диагностикасын және ұйымдарға және кәсіпорындарға таныстыру экскурсияларын өткізу жөніндегі практикалық іс-шараларды зерделей отырып, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жөніндегі жұмысты жүргізуде [14].

Бұл лауазымды енгізу жоғары оқу орындарында жаңа «Педагог-кәсіптік бағдар беруші» білім беру бағдарламасын, педагогикалық бағыттағы барлық білім беру бағдарламаларына кәсіптік бағдар беру модулін енгізуді талап етеді.

Министрдің бұйрығымен әдістемелік кабинеттердің басшылары, орта білім беру ұйымдарының басшылары мен педагог қызметкерлері және ата-аналар үшін орта білім беруде балалардың неғұрлым талап етілетін мамандықтарға кәсіптік бағдарлануын диагностикалау және айқындау жүйесін енгізу жөніндегі әдістемелік ұсынымдар бекітілді [15].

Орта білім беру ұйымдары үшін мансаптық өсу диагностикасын, кәсіптік бағдар беру ақпараты мен процестерін «Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың диагностикасын жүргізу және кәсіптік бағдарын айқындау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды бекіту туралы» «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 19 желтоқсандағы № 692 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы Министрдің 2019 жылғы 20 желтоқсандағы № 544 бұйрығы» айқындайды. Бұйрықпен білім алушының кешенді кәсіптік диагностикасы мыналарды қамтиды: қызығушылықтар мен бейімділіктерді анықтауды қоса алғанда, психодиагностикалық зерттеу; психологиялық портрет жасау; мамандыққа бейімділікті айқындау; ұсынылған кәсіпті негіздеу; географиялық орналасуын, жоғары оқу орындарының, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдарының рейтингіндегі орнын ескере отырып, оқу орындарын іріктеу; білім алушыларға және ата-аналарға кәсіптік бағдарлау ұсынымдарын беру [15].

Білім беру саласындағы уәкілетті органмен келісім бойынша еңбек нарығының қажеттіліктеріне және оның даму перспективаларына сәйкес әлеуметтік кәсіптік бағдар беруді үйлестіру мемлекеттік саясаттың және халықты жұмыспен қамту саласындағы бағыттарының бірімен заңнамалық түрде белгіленген. Жалпы білім беретін мектептердің жоғары сынып оқушыларын кәсіптік бағдарлауды жүргізу мамандық бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндіктері туралы Кәсіптік ақпараттандыру, жеке сипаттамалар негізінде мамандық таңдау бойынша кеңес беру және кәсіптер мен лауазымдардың нақты түрлері үшін кәсіптік іріктеу ретінде айқындалған. Халықты жұмыспен қамту орталықтары әлеуметтік кәсіптік бағдарлау бойынша көрсетілетін қызметтердің операторлары болып табылады, олар еңбек нарығының бірыңғай ақпараттық базасын әлеуметтік кәсіптік бағдарлаудан өткен адамдар туралы мәліметтермен толықтыруды қамтамасыз етуге тиіс [16].

Қолжетімді білім беруді, оның ішінде кәсіптік бағдар беруді іске асыру мақсатында мүмкіндігі шектеулі адамдарды кәсіптік бағдарлауға Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымда № 56-VII ҚРЗ қабылданды. Заңда ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдардың (балалардың) жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, олардың өзін-өзі жетілдіру және қабілеттерін еркін дамыту үшін жағдайлар жасау көзделген.

Сондай-ақ, мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтуды ұлғайту жөніндегі іс-шаралар «Білімді ұлт» ұлттық жобасымен қарастырылған [17].

Ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдардың әлеуметтік бейімделуі мен кәсіптік бағдарлануы және өзін-өзі көрсетуі үшін жағдай жасау елді

дамытудың 2025 жылға дейінгі Ұлттық жоспарын іске асыру шарттарының бірі болып табылады және Мемлекеттік басқарудың 2030 жылға дейінгі жаңа тұжырымдамасы туралы заңда бекітілген [18].

2019 ж. Б.Алтынсарин Ұлттық білім академиясы ЕББҚ балалары үшін мамандық таңдауда отбасы, мектеп және жұмыспен қамту органдарының өзара іс-қимылы бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірленді.

Әзірлеу барысында шетелдік ООР-тен білім алушыларды сәтті профильдеу тәжірибесіне, сондай-ақ қазақстандық тәжірибеге талдау жүргізілді. Мектептер мен колледждердің ЕБҚ бар балаларды оқыту және жұмысқа орналастыру бойынша өзара іс-қимылының оң мысалдарын, атап айтқанда, әлеуметтік кәсіпкерлік бойынша тәжірибені Ақмола облысының әріптестері көрсетеді. ҮЕҰ-мен адамдарды жұмысқа орналастыру мәселелеріне үкіметтік емес ұйымдарды белсенді тарту мысалдарын Астана қаласының ҮЕҰ көрсетеді (мысалы, Эмина Аскеровтың «GREENTAL» әлеуметтік жобасы).

Қазақстанда білім алушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жергілікті атқарушы органдардың үйлестіруімен орта білім беру ұйымдары жүргізеді. Сонымен қатар, жұмысқа 10-нан астам жеке ұйымдар мен ҮЕҰ, 216 білім басқармалары мен бөлімдері, жоғары оқу орындары мен колледждер тартылған. Еліміздің өңірлерінде болашақ мамандықты саналы таңдау үшін балаларды ерте кәсіптік бағдарлау жүйесін енгізу бойынша жұмыс жүргізілуде. Деректерді талдау барлық облыстарда кәсіптік бағдарлау жұмысы жоспарлы негізде іске асырылатынын көрсетті, негізгі нысаналы топ 7-11 сынып оқушылары болып табылады [19].

Облыстық білім басқармалары талап етілетін кәсіптер туралы есеп пен ақпарат бере отырып, білім алушылардың психотипін, қызығушылықтарын, дағдыларын, құндылықтары мен қабілеттерін анықтау үшін онлайн-тестілеу ұйымдастырды. Халықты жұмыспен қамту орталықтары жанынан кәсіптік бағдарлау бөлімдері құрылды.

Жергілікті атқарушы органдардың деректері бойынша елімізде 3753 кәсіптік бағдар кабинеті жұмыс істейді және 6 мыңнан астам кәсіптік бағдар бұрыштары бар. Республиканың 5 389 (77,5%) орта мектебінде 10-11 сынып оқушыларын қамти отырып, «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» курсы жүргізіледі. Осы пән бойынша сабақтарды тиісті біліктілікті арттырудан өткен 8622 міндетті пән мұғалімдері өткізеді [20].

Еліміздің орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру шеңберінде бейімділіктерді, қабілеттер мен кәсіби бейімділіктерді зерделеу және анықтау, сұранысқа ие мамандықтармен таныстыру, мамандық таңдауда жеке көмек көрсету, жергілікті еңбек нарығының қажеттіліктері туралы ақпараттандыру жұмыстары жүргізілуде. Сонымен бірге университеттер мен ТЖКБ ұйымдарында мамандық алу мүмкіндігі, жұмыс берушілермен кездесулер және экскурсиялар жоспарлы түрде өткізілуде. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысында жергілікті атқарушы органдардың ақпаратына сәйкес, кәсіптік бағдар беру 3-сыныптан бастап кәсіп әлемімен таныстыру форматында жүргізіледі. Жас ерекшеліктерін ескере отырып, жоғары сыныптарда психолог

жұмысы белсендіріліп, келешекте оқушылардың кәсіби сынақтардан өтуіне мүмкіндік беріледі. ШҚО жоғары оқу орындарына немесе ТЖКБ ұйымдарына қабылдау және жұмысқа орналастыру бойынша кәсіптік бағдар беру нәтижелерінің есебін жүргізеді. Осындай зерттеулер Қарағанды облысында да жүргізілуде.

Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдар беру жұмысы дәстүрлі тәсілдер негізінде жүргізіледі және ол орта білім беру (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта) жүйесіне енгізілген, бұнда барлық іс-әрекет баланың жас ерекшелігіне бағытталған, сонымен қатар бейін алды және бейінді оқытудың барлық деңгейлерін қамтиды.

Бастауыш білім беру (1-4-сыныптар). Бастауыш білім беру деңгейінде (1-4-сыныптар) кәсіптік бағдар беру жұмысы барысында бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктері ескерілуі және ересектерге еліктеу мен жетістіктерге жету басты мақсат болуы тиіс. Сондықтан, бастауыш сынып білім алушыларының ата-аналарының, мұғалімдерінің, туыстарының, жақын таныстарының, яғни олар үшін маңызды адамдардың мамандықтарына көңіл аудару, білім берудің бастапқы деңгейіндегі кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты болып табылады. Аталған жұмыс сабақ барысындағы іс-әрекеттер және сыныптан тыс жұмыстар арқылы жүзеге асырылады. Тақырыптық сайыстар, ойындар, викториналар, түрлі мамандық иелерімен кездесулер өткізу, тақырыптық сынып сағаттары және басқа да іс-шара түрлері бастауыш сынып білім алушыларымен жүргізілетін кәсіби бағдар беру жұмыстары болып табылады. Бұндай іс-шараларға ата-аналарды қатыстыру оның тиімділігін арттырады.

Негізгі орта білім беру деңгейі (5-9-сыныптар). Негізгі орта мектепте де кәсіби бағдар беру жұмысы білім алушылардың жас ерекшелігін ескере отырып және оқу процесі барысында оқу пәндері аясында, сонымен қатар еңбекке баулу, бейіналды дайындық (7-9-сыныптар), сыныптан тыс іс-шаралар жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Бұл жас аралығында еңбек түрлеріне адамгершілік қарым-қатынас қалыптастыру, тұлғалық құндылықтар жүйесін анықтау жасөспірімдердің болашақ мамандықтарын дұрыс таңдауында маңызды болып табылады. Сонымен қатар, жасөспірімдердің алдында оқуды мектепте жалғастырсам ба, әлде техникалық және кәсіптік білім беру жүйесінде жалғастырсам ба деген таңдау мәселесі пайда болады.

Мектеп мұғалімдері мен психологтары тестілеу жұмыстарын жүргізеді, баланың мамандық икемділігін, физиологиялық ерекшеліктері мен денсаулық жағдайын зерттейді, бұл жасөспірімге өзінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін білуге көмектеседі. Бұдан әрі еңбек қызметі салаларының түрлі мамандықтары бойынша психологиялық сипаттамалар (психограмма) мен мамандық сипаттамаларын (профессиограмма) зерделеудің көмегімен, балаларға оларды қызықтыратын мамандықтарға байланысты талаптардың ерекшеліктеріне көңіл аудару ұсынылады, бұл олардың болашақта аймақтың әлеуметтік жағдайына және еңбек нарығындағы талаптарға бейімделе отырып өзінің кәсіби өсуін ойдағыдай құруына жағдай жасайды. Бұның бәрі 5-9-сынып оқушыларының

жоғары сыныптарда оқуы үшін негізделген бейінді оқуды таңдауына немесе білімін техникалық және кәсіптік білім беру ұйымында жалғастыруына көмектеседі. Орта білім берудің негізгі деңгейінде кәсіби бағдар беру жұмысын осындай тәсілмен ұйымдастыру және жүргізу жағдайында әр оқушы болашақ білім алушының бейінін саналы түрде таңдайды, өзінің мүмкіндіктері мен қызығушылықтарына байланысты және еңбек нарығының сұраныстары мен ұсыныстарын ескере отырып білім алу бағытын жоспарлайды.

Жалпы орта білім беру (10-11-сыныптар). Жоғары сынып білім алушыларының (16-17 жас) бойында өмірлік құндылықтар мен мақсаттар, келешек жоспарлар, сонымен қатар болашақ мамандығы, білім деңгейінің өсуі туралы көзқарастары қалыптасатын кезең. Бейінді оқыту білім алушылардың ақыл-ой өрісін тәрбиелеуге ықпал ететін жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттардан тұрады. Жоғары мектепте оқытуды бейіндендіру мектеп әкімшілігі мен мұғалімдерінің алдында пәндерді оқытуды кәсіптік бағдар берумен кіріктіру мақсатын қойып отыр. Бұл мектеп түлектерінің кәсіптің және өмірлік бағытын анықтауға көмектеседі[21].

Ақтөбе және Қарағанды облыстарында 9-11 сынып оқушыларына жүргізілген кәсіптік бағдар беру жұмыстарының нәтижелері портфолиоға ресімделеді, ол түлектерге кәсіптік кеңес беру үшін негіз болып табылады. Оқушылардың болашақ мамандығын таңдауда үздіксіз, дәлелді кәсіптік бағдар беру жүйесін құру және жұмыс берушілердің қатысуын арттыру мақсатында Қостанай облысының әкімдігі өндірістік кәсіпорындармен меморандумдарға қол қойды. Жамбыл облысында мемлекеттік және әлемдік деңгейде өз қызмет саласында елеулі табыстарға қол жеткізген өңірдің тумалары туралы мәліметтерді қамтитын «Түлек.kz» қоғамдық сайты әзірленді (<https://jambyl-tylek.kz/>). Павлодар облысында 7-11 сынып оқушылары үшін 12 мамандандырылған курс ұйымдастырылды. Облыстың агротехникалық колледждерінде еңбек дағдылары одан әрі біліктілігі бар жұмысшы мамандықтары бойынша оқытылады.

Білім алушыларды кәсіптік бағдарлау және кәсіптік өзін-өзі айқындау тетіктерінің бірі оқу – өндірістік комбинаттар (бұдан әрі-ОӨК) болып табылады.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығы «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес ҚІЖК саналы түрде мамандық таңдау негізінде білім алушылардың қоғамдағы өмірге бейімделуін қамтамасыз ететін жергілікті атқарушы органдар қаржыландыратын мемлекеттік білім беру ұйымдары ретінде анықталды. ҚІЖК білім беру қызметі білім алушыларды еңбекке және кәсіптік оқытуға жағдай жасауға және кәсіптік бағдарлау жұмысын жүзеге асыруға бағытталған.

ОӨК 8-10 сынып оқушылары үшін негізгі орта білім берудің жалпы білім беру бағдарламаларын, сондай-ақ кәсіптік бағдарлау, еңбек тәрбиесі және білім алушыларды еңбек қызметіне даярлау мақсатында қосымша білім беру бағдарламаларын іске асырады.

ОӨК - да оқушылар қызығушылықтарына, бейімділіктеріне, медициналық-физиологиялық көрсеткіштеріне сәйкес экономикалық білімнің, кәсіби бағдарлаудың негіздерін қалыптастырады, нарық жағдайында еңбекке саналы көзқарас қалыптасады, мамандыққа деген қызығушылық, техникалық шығармашылық, тапқырлық және рационализаторлық дамиды және бекітіледі. Өндірістік қызмет мемлекеттік және жеке меншік нысанындағы кәсіпорындармен ынтымақтастық кезінде шарттық негізде ұйымдастырылады. Оқу аяқталғаннан кейін ОӨК-да министрдің бұйрығына сәйкес мамандық бойынша біліктілік емтихандары форматында қорытынды аттестаттау өткізіледі [22].

Бүгінгі таңда мамандық таңдауға дайындықты 23 мыңнан астам адам оқитын 26 ОӨК жүзеге асырады. ОӨК-ның ең көп саны Алматы облысында жұмыс істейді, онда 13 КТК негізінде 159 оқытушы мен шебер жыл сайын 9 мыңнан астам адамды негізгі кәсіптер бойынша оқытады. Ақмола облысында – 6 Қылмыстық іс жүргізу кодексі, Қарағанды облысында – 3, Ақтөбе облысында – 2, Оңтүстік Қазақстан облысында – 2, Шығыс Қазақстан-1 және Павлодар облыстарында – 1. НОББ мәліметтері бойынша, білім беру ұйымдарының кәсіптік бағдар беру жұмыстарының нәтижесінде 2020-2021 оқу жылында 11-сыныпты 131536 (81,5%), оның ішінде ауылдық жерлерден 62840 (84,6%), 100952 (37,5%) бітіруші түлектер таңдаған мамандығы бойынша ЖОО мен колледждерге түсті. КҚК сонымен қатар колледждермен және университеттермен, өңірлердің кәсіпорындарымен және ұйымдарымен ынтымақтастық негізінде жоғары сынып оқушыларына кәсіптік бағдар берудің басқа да түрлерін жүзеге асырады.

Кәсіптік бағдар берудің оң мысалдарының ішінде мамандандырылған білім беру ұйымдарының және жеке құрылтайшылар құрған білім беру ұйымдарының тәжірибесі атап өтілді. Кәсіптік бағдар беру мазмұны педагогиканың қазіргі заманғы тенденцияларын, психологиялық аспектілерін, материалдық-техникалық жабдықталуын, мазмұнын, мұғалімдердің профилін және білім беру саясатын ескереді.

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, инклюзивті білім берумен қамтылған жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны 2013 жылы көрсеткіш төмендегеннен кейін (11 118 бала), 2015 жылға қарай 2 еседен астам өсе бастады (24 404 бала). Бұл санаттағы оқушылардың максималды саны 2020 жылы жетті (33 581 бала). 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында оқушылар саны 32 398 болған («Қазақстан жастары: Тәуелсіздікке 30 жыл» Ұлттық баяндамасы, 150-бет). Алайда, бүгінгі таңда Қазақстанда осы санаттағы оқушылар арасында кәсіптік бағдар берудің бірыңғай тәсілдері жоқ.

Мамандандырылған орталықтарда біліктілікті арттыру және қайта даярлау бағдарламалары аясында педагогтар кәсіптік бағдар беру іс-шараларын өткізу дағдыларына да оқытылады. Алайда мұндай орталықтар республика мұғалімдерін, әсіресе, ауылдық жерлерді толық қамтамасыз ете алмайды.

Қазақстанның үкіметтік емес ұйымдарының ішінде кәсіптік бағдар берумен «Атамекен» ҰКП («Атамекен академиясы» онлайн-платформасы),

(«Qabilet» қызметі), «Болашақ» қоры (Халықаралық білім беру жәрмеңкесі көрмесі) және т.б.

Қазақстанда кәсіптік бағдар беру жеке қызметтерді, оның ішінде интернет-платформаларда ұсынатын компаниялар мен психологтардың қызметінің пәні болып табылады. Бизнес-провайдерлердің веб-сайттары белгілі бір қызмет түріне жеке бағдар мен бейімділік сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік беретін мансаптық бағдарлау тестерінің кең ауқымын ұсынады. Тестілеу нәтижелері бойынша респонденттерге жеке психологиялық ерекшеліктері мен интеллектуалдық деңгейіне ең қолайлы кәсіптер мен мамандықтар ұсынылады. Бөлек платформаларда Қазақстандағы сұранысқа ие кәсіптер мен еңбек нарығының даму перспективалары туралы аналитикалық болжамдық ақпараттармен ғана қамтамасыз етілген.

Ағымдағы жағдайды талдау жылдам өзгеретін әлем факторларын ескере отырып педагогтердің көпшілігімен кәсіби бағдарда мектеп қойылған тапсырмалардың шынайы жетістігіне ұмтылатындығын көсетеді. Оқу-тәрбие үдерісімен сондай-ақ, білім алушылар мен олардың ата-аналарымен мектептен тыс және сабақтан тыс уақытта тікелей жүзеге асырылады[23].

Кең мағынада еліміздегі білім беру ұйымдарында кәсіби диагностика құралдары ретінде:

- 1) кәсіби бағдар мен мамандық таңдау саласындағы мектептер, колледждер мен ЖОО-лар арасындағы өзара байланыстың құрылымы;
- 2) мектеп бітіруші түлектердің жұмысқа орналастыру мониторингі;
- 3) элективті курстар және 9-11 сыныптарда білім алушылардың білім беру бағдарламаларының пәндер бойынша профиль алды даярлығы;
- 4) кәсіби диагностикалық тестілеу, соның ішінде білім алушылардың белгілі кәсіби типтерге бейімділігін анықтау үшін онлайн режиміндегі тестілеу;
- 5) білім беру басқармалары мен кәсіби білім беру ұйымдарының мектептердің веб-сайттарында жоғары оқу орны туралы ақпаратты орнықтыру;
- 6) кәсіби топтық сабақтар, тренингтер, жеке кеңес берулер;
- 7) колледждер мен ЖОО-лар базасында кәсіби даярлық алды курстар;
- 8) олимпиадалар, профильдік пәндер бойынша конкурстар[21].

Жаңартылған білім беру жүйесін енгізу аясында бүгінгі таңда Қазақстанда тәсілдер мен ғылыми-әдістемелік базаны жүйелеу арқылы оқушылар арасында кәсіптік бағдар беру жұмысын жетілдіру мәселелері де жаңартылуда.

Ағымдағы жағдайды талдау негізінде, сондай-ақ Қазақстанның жергілікті атқарушы органдары деңгейіндегі кәсіптік бағдар беру сарапшылары мен практиктерінің пікірі бойынша кәсіптік бағдар стратегиялық даму жоспарлары мен еңбек нарығының болжамдық көрсеткіштерін есепке алмай құрылады, өңірлерде ауыл мектептерін қамтуға жеткілікті көңіл бөлінбейді, әлеуетті жұмыс берушілермен жұмыс жүргізілмейді. Оқушылар мен ата-аналар қауымы арасында жүйелі түрде ақпараттық жұмыс жүргізілмейді[23].

Білім және ғылым министрлігінің Ақпараттық-талдау орталығының PISA-2022 қорытындысы бойынша жүргізген зерттеуінде қазақстандық жасөспірімдердің кәсіптік бейімділігі зерттелді. Гендер бойынша

статистикалық мәліметтерді салыстырмалы талдау жасөспірім ұлдардың қыздарға қарағанда мансаптық бейімділігінің ауқымы кең екенін көрсетті. Зерттеудегі бұл жағдай қыздардың басқа мамандықтар мен мүмкіндіктер туралы хабардар болмауымен байланысты. Сонымен қатар, мамандық таңдаудағы гендерлік стереотиптік гендерлік теңсіздік пен кәсіптік сегрегацияның одан әрі өршуіне әсер етеді.

Сондай-ақ, жасөспірімдердің мансаптық таңдауы әлеуметтік жағдайға да байланысты - бақуатты отбасылардан шыққан жастар оқу және кәсіби жетістіктерге ие, ал ауқатты емес отбасылардан шыққан жасөспірімдер, сондай-ақ ауылдық жерлерден шыққан жасөспірімдер, әдетте, мансап мүмкіндіктері туралы аз хабардар және амбициясы төмен болып келеді.

Зерттеу барысында анықталған тенденцияларды шешу үшін жасөспірім қыздар арасында ақпараттық технологияларды кеңінен насихаттау жұмыстарын жүргізу, ауылдық білім беру ұйымдарының жасөспірім – оқушылармен кездесу ұйымдастыру, жоғары оқу орындары кәсіптік бағдар беру жұмыстарымен ауылдық мектептерге бару ұсынылады. Зерттеудің негізгі тұжырымдарының бірі кәсіптік бағдар беру жұмысында мұғалімдердің рөлі мен белсенділігін арттыру қажеттігі болып табылады[24].

Қазіргі кезеңде кәсіптік бағдар беруге және соның нәтижесінде жас кадрларды жұмысқа орналастыруға кері әсер ететін негізгі факторлардың қатарында әлеуметтік қатынастардың өзгеруі мен жаңаруы жағдайында еңбек нарығында өзгерістер орын алуда. Бұл мемлекеттік органдардың, жұмыс берушілер мен оқу орындарының өзара іс-қимылының болмауы, еңбек нарығы мен білім беру жүйесінің теңгерімсіздігі, әр түрлі құрылымдық бөлімшелер өкілдерінің өзара әрекеттесуі үшін бірыңғай ақпараттық ортаның болмауы, азаматтарға қолжетімді ақпараттың қолжетімсіздігі, ашық диалог алаңдарының аздығы салдары[24].

2021жылғы <https://www.enbek.kz/kk/analytical-data/4646> деректерге сүйенсек, жоғары білімі бар жұмыссыз ер адамдар мен әйелдер жалпы жұмыссыздар санының үштен бір бөлігін құрайды. Өз кезегінде мектеп білімі бар жұмыссыз ерлер мен әйелдердің саны жыл ішінде (екі топта да) 6000-ға азайған. Бұл, бір жағынан, жұмыссыз азаматтардың жалпы біліктілік деңгейінің сапасын арттырса, екінші жағынан, кадрларды, атап айтқанда, орта арнаулы білімі барларды даярлау мәселелеріне назар аудартады.

Еңбек ресурстарын дамыту орталығының мәліметінше, әрбір төртінші қазақстандықтың мамандық таңдауына ата-анасы, 6,4 пайызы – гранттың болуы, 4 пайызы – достарының кеңесі әсер еткен. Жалпы, орта білім беру ұйымдары түлектерінің үштен біріне жуығы болашақ мамандығын өз бетінше таңдамаған. Жұмысшы мамандықтардағы жалақының жоғары деңгейіне және техникалық мамандықтарға гранттардың ұлғаюына қарамастан, жастардың таңдау басымдылығы басқа мамандықтарға түсіп отыр. Бұл жас азаматтардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеледі [25].

Қазақстандағы кәсіптік бағдар беру мәселелері халықтың болжамды демографиялық көрсеткіштерімен тікелей байланысты. Осылайша, 2025 жылы

азаматтардың саны 19,8 миллионға дейін артады деп күтілуде, бірақ оның ішінде 9,8 миллион адам ғана жұмыспен қамтылады деген болжам бар.

Сарапшылардың пікірінше, елде орта білікті жабдық операторлары (227 мың адам), қызмет көрсету және сату қызметкерлері (210 мың адам) сияқты қызмет салаларында біліктілігі орта және одан жоғары басшылар мен мамандардың тапшылығы өседі деп күтілуде. Бұдан басқа, технологиялық өсу үшін маңызды болып табылатын негізгі ақпарат пен коммуникациялардың, кәсіби, ғылыми-техникалық қызметтің және білімнің тапшылығы болжануда. Бұл ретте ауыл шаруашылығы саласында біліктілігі жоқ жұмыс күшінің және мамандардың артық болуы күтілуде. Осыны ескере отырып, неғұрлым оңтайлы кәсіби тұрғыда өзін-өзі анықтау үшін кәсіптік бағдар беруді жетілдіру арқылы оқушылардың дағдылары мен дағдыларын дамыту қажет [26].

Елімізде кәсіптік бағдар беру мәселелері:

1) Қазір және болашақта өзекті болып табылатын мамандықтарға тартуға бағытталған кәсіптік бағдарлау іс-шараларының жеткіліксіздігі;

2) Оқушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізетін және әртүрлі ведомстволық бағынысты мемлекеттік ұйымдардың іс-әрекеттерінде сәйкессіздік (бірыңғай жұмыс жоспарының болмауы, іс-шаралардың ретсіздігі және қайталануы);

3) Білім берудің әртүрлі сатыларында білім алушылармен жұмыстың жүйесіздігі, кәсіби өзін-өзі айқындау процесінде үздіксіздік пен сабақтастықтың болмауы;

5) Жұмыс беруші кәсіпорындардың оқушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысына әлсіз қосылуы;

6) Білім алушылардың кәсіби өзін - өзі анықтауын сүйемелдеу бойынша іске асырылатын кәсіптік бағдарлау бағдарламаларының, іс-шаралар мен көрсетілетін қызметтердің әртүрлі сапасы; көптеген жағдайларда ескірген тәсілдер, мазмұн, нысандар мен әдістемелер пайдаланылады; ақпараттандырудың артығы және практикаға бағдарланған нысандардың тапшылығы байқалады;

7) Кәсіби бағдарлау жұмысы формальды түрде жүргізіледі; білім алушылардың ата-аналарымен жұмыс жеткіліксіз деңгейде білім беруге дайындық тұрғысынан жүргізіледі;

8) Жастарды тәуелсіз, саналы және жауапты кәсіби таңдауға, жеке кәсіби траекторияны құру, кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындау міндеттері жеткіліксіз шешілуде;

Жоғарыда айтылғандардың негізінде Қазақстанда құқықтық базаны, мазмұнын, әдістемесін және ұйымдық құрылымын нақтылай отырып, кәсіптік бағдар берудің бірыңғай жүйесін құру қажет екені анықталды.

Кәсіптік бағдар жұмысын жетілдіру жеткілікті қаржылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету, білім беру саласында уәкілетті құрылымдарды кадрлық нығайту, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық-талдау қамтамасыз ету арқылы мүмкін болады. Кәсіптік бағдар беруге сарапшыларды,

үкіметтік емес ұйымдарды, жеке жеткізушілерді, ТЖКБ және жоғары білім беру ұйымдарын тарту керек.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 31 наурыздағы № 121 бұйрығы негізінде орта білім беру ұйымдарында педагог-кәсіби бағдар беруші лауазымдық міндеттері мен біліктілікке қойылатын талаптар бекітілді.

Кәсіптік кеңесшілерді мақсатты түрде оқыту, сондай-ақ пән мұғалімдерінің біліктілігін арттыру арқылы саланы кадрлармен қамтамасыз етуге назар аудару қажет. Осы тұрғыда Қазақстан кәсіби бағдар берудің әдіснамалық негіздерін зерттеу бойынша ғылыми зерттеулерді кеңейтуі керек, бұл озық халықаралық тәжірибені бейімдеуге, оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауына қолдау көрсетудің жаңа тетіктерін әзірлеуге мүмкіндік береді.

2-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Тұжырымдаманы әзірлеу шеңберінде жүргізілген халықаралық тәжірибені талдау шетел мемлекеттерінің экономикалық дамудың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін өскелең ұрпақ арасында кәсіптік бағдар берудің ерекше маңыздылығын көрсетті. Қазіргі әлемдегі кәсіптік бағдар беру белгілі бір елдің деңгейінде жеке сипаттамаларға ие және оның дамуының әлеуметтік-экономикалық және мәдени-тарихи ерекшеліктеріне байланысты.

Әлемнің экономикалық дамыған елдерінде кәсіптік бағдар беру экономиканың сұраныстарына сәйкес жетілдіріліп жатқан іргелі ғылыми-әдістемелік базаға, жұмыс берушілермен өзара әрекеттесу жүйесіне негізделген жүйелі ұзақ мерзімді сипатқа ие.

Ұлыбританияда, Германияда, Францияда, Канадада және АҚШ-та олар әдістемелік материалдарды әзірлеуге қатысады, оқушылармен өткізілетін іс-шараларға қатысады. Жұмыс берушілер балалар мен жасөспірімдерді еңбек нарығындағы және аймақтың кәсіби әлеміндегі жағдай туралы ақпараттандыру мәселесін шешеді. Дамыған елдерге тән біртұтас ұйымдық құрылымның негізгі элементтері ретінде білім беру жүйесін, мемлекеттік және жеке жұмыспен қамту құрылымдарын мектептерде оқушыларды кәсіптік бағдарлауға тарту болып табылады. Сонымен қатар, Батыс елдерінде оқушылардың болашақ мамандығын таңдаудағы дербестігіне, олардың еңбек нарығы жағдайында өзін-өзі адекватты бағалау дағдыларына, олардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге ұмтылуына көп көңіл бөлінеді.

Дүние жүзіндегі «Мансаптық бағдарлау» термині «Мансаптық бағдар беру» (Career Guidance), «Карьера дамуы» (Career Development) «Карьера жоспарлау» (Career Planning) терминдеріне сәйкес келеді. Мансаптық өсу – қолдарында айтарлықтай әдістемелік және ақпараттық ресурстары бар, дайындалған мамандармен қамт қызметтің кең саласы.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымында (ЭЫДҰ) кәсіптік бағдар беру «Барлық жастағы және өмірінің кез келген кезеңінде адамдарға оқу, оқу және мансап саласын таңдауға және өз мансабын басқаруға көмектесуге бағытталған қызмет» болып табылады[27].

Кәсіптік бағдарлаудың үш элементі бар:

- мансап туралы ақпарат – мамандықтар, кәсіптер мен мансаптар туралы ақпаратты, соның ішінде еңбек нарығы туралы ақпаратты беру.
- кәсіптік кеңес беру – жеке немесе шағын топтарда жүргізіледі [28].

Еуропа елдеріндегі кәсіптік бағдар берудің ерекшелігі орта білім беру ұйымдарының оқушыларына кәсіби өзін-өзі анықтауда қолдау көрсетудің және жұмысқа орналасуға, жұмыс орнында бейімделуге дейін олардың мансабын жоспарлауға қолдау көрсетудің бекітілген жүйесі болып табылады.

Дамыған елдердің көпшілігінде мансапты жоспарлаудың бірінші кезеңі бастауыш мектепте басталады, мұнда балалар кәсіптер әлемінде өзін-өзі

анықтау технологияларын өз бетінше меңгеріп, еңбек нарығына қатысты өз деректерін бағалауды үйренеді. Алдағы уақытта жасөспірімдерге психологиялық кәсіптік консультациялар өткізіліп, мектеп білімінің бағыттары – нақты және жаратылыстану, өнер, менеджмент бойынша кәсіптік бағдар беру бағдарламалары бойынша оқыту бағдарламалары анықталады. Іскерлік ойындар форматындағы дәрістер мен практикалық сабақтарда, әлеуетті жұмыс берушілермен кездесулерде оқушылар түйіндеме жазу және кәсіптердің деректер қорын пайдалану дағдылары қалыптаса бастайды. Кейбір еуропалық елдерде кәсіптік бағдар беру тәжірибе кезеңінде таңдаған мамандығы бойынша тәжірибе жинақтау мүмкіндігімен қатар жүреді.

Қазіргі әлемнің экономикасы дамыған елдерінде оқушылар арасында кәсіптік бағдар беретін негізгі құрылымдар:

1. Бүкіл ел деңгейінде жұмысты үйлестіруді және оны әдістемелік қамтамасыз етуді жүзеге асыратын кәсіптік бағдар берудің бірыңғай ұлттық орталықтары (бюролар, агенттіктер). Ұлттық орталықтардың функцияларына еңбек нарығын заманауи зерттеулер жүргізу, жергілікті деңгейде ақпараттық материалдарды дайындау және тарату кіреді.

2. Оқу бағдарламаларын әзірлеу және кәсіптік бағдар беру іс-шараларын өткізу арқылы орта буын білім беру ұйымдарындағы жұмысты үйлестіретін кәсіптік бағдар берудің ақпараттық орталықтары. Ақпараттық орталықтар психологиялық тестілерді пайдалана отырып, кәсіби кеңес беру мен кәсіби диагностиканы ұйымдастырады.

3. Тағылымдамадан өту, әдістемелік материалдарды әзірлеу, кәсіптік бағдар беру іс-шараларын ұйымдастыру бойынша қызметтерді көрсететін ұлттық жұмыспен қамту немесе еңбек нарығы агенттіктерінің өкілдері. Агенттіктер жұмыс берушілердің тапсырмасы бойынша жергілікті деңгейде түсіндіру жұмыстарын жүргізеді.

Ұлыбританияда кәсіптік бағдар беру бойынша уәкілетті мемлекеттік органдар Білім және ғылым министрлігі, Жұмыспен қамту министрлігі болып табылады, оларда жергілікті агенттіктердің, орталықтардың және бюролардың кең желісі бар. Мамандық таңдауда, тиісті мамандық алуда, жұмысқа орналасуда және қабілеттері мен жасына сәйкес жұмыс орнын сақтауда басшылыққа алатын іс-шараларды тікелей дайындауды және жүргізуді Еңбек ресурстары жөніндегі комиссия (бұдан әрі – Комиссия) жүзеге асырады.

Комиссия жастарға арналған мансап қызметі мен білім беру қызметкерлерінен, бизнес өкілдерінен, кәсіподақтардан және сарапшылардан тұратын Ұлттық мансаптық консультативтік кеңес құрады. Комиссия республика көлемінде кәсіптік бағдар беру жұмыстарын талдап, оны үш жыл сайын жариялайтын ғылыми-әдістемелік орталық болып табылады. Оқушыларға кәсіптік бағдар беруді кәсіби мансаптық қызметтер – кәсіптік кеңесшілер мен оқытушылар жүзеге асырады.

8 жылдан 13 жылға дейінгі оқу кезеңіндегі міндетті талап кәсіптік бағдар беру курстары мен практикалық іс-шараларды бағдарламаға енгізу болып табылады. Кәсіптік кеңесшілер бірлескен жұмыс нәтижелері бойынша мектеп

бітірушілерінің жеке сипаттамаларының жеке құжаттарын құрастырады, олардың негізінде қолайлы мамандықтар анықталады. Бұл құжаттар кәсіби ұсыныстар мен үздіксіз кәсіптік білім алу үшін негіз болады [29].

Әлемдегі ең үздіктердің бірі деп танылған **Францияның** кәсіптік бағдар беру жүйесі когнитивті тәсілді қолдана отырып, тұлғаның кәсіби дамуы теориясына негізделген. Франциядағы кәсіптік бағдар беру жүйесі заңмен қатаң реттеледі. Білім туралы заңға сәйкес оқушылардың қабілетін бағдарлы бағалау бірінші сыныптан басталып, жалпыға міндетті білім берудің бүкіл кезеңінде жалғасады. Ең қарқынды кәсіптік бағдар беру 15-16 жас аралығындағы оқушылармен оқушылармен және олардың ата-аналарымен әңгімелесу, орта мектепте оқытудың топтық формалары және орта мектепте бейіндік оқыту арқылы жүзеге асырылады.

Кәсіптік бағдар беруді аймақтық бөлімшелері бар Білім және кәсіп жөніндегі ұлттық ақпараттық бюро басқарады. Бұл ретте үш ұлттық құрылым қатар жұмыс істейді: Ұлттық білім беру және кәсіптік ақпарат бюросы, Кәсіби ақпарат және бағдар беру орталығы, мемлекеттік органдардың кең желісі бар Жұмыспен қамтудың ұлттық агенттігі (рекрутинг бюросы). Бұл құрылымдардың қызметі бірге мемлекеттік және жергілікті деңгейде мансаптық жоспарлаудың толық циклін білдіреді – оқу жоспарларының мазмұнын, әдістерін және әзірлеуін қалыптастыру, еңбек нарығындағы жағдай туралы мәліметтерді жинау және ақпараттандыру, кәсіптік бағдар беру қызметін жүзеге асыру және жұмыспен қамту. Мектептерде кәсіптік бағдар беру жұмысын үйлестіруді және оны жүзеге асыру процесін басқаруды кәсіптік бағдар беру жөніндегі кеңесшілер жүзеге асырады[30].

Германияда жүйенің ұйымдық құрылымы орталықтандырылған. Кәсіптік бағдар беруді Еңбек және әлеуметтік істер министрлігі жанындағы Федералдық жұмыспен қамту институтының кәсіби кеңесшілері жүзеге асырады. Жұмыспен қамту институтының және мектептердің кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша қызметін Білім министрлігі мен Жұмыспен қамту институтының өкілдерінен тұратын Федералдық байланыс комиссиясы үйлестіреді. Осындай комиссиялар федералды штаттарда жұмыс істейді.

Кәсіптік бағдар беруде ата-аналармен әңгімелесу форматында тестілеу, кеңес беру, бірлескен іс-шаралар жүйесі қолданылады. Әрбір оқушы үшін жұмыс дәптері жасалады, онда отбасы туралы деректер, жеке деректер, белгілі бір мамандыққа бейімділік, оқу үлгерімі және кәсіптік бағдар беру жұмысының нәтижелері көрсетіледі. Жұмыс дәптерлері негізінде кәсіби кеңес беру жүргізіледі. Кәсіптік кеңесшілер 8-сыныптан бастап мектептерді аралайды, оқушыларға сабақ жүргізеді. Оқушылардың кәсіптік жоспарлауының ерекшелігі олардың практикалық жұмыс тәжірибесін алу қажеттілігі болып табылады. Осы мақсатта жұмыс берушілер мектеп бағдарламасының міндетті құрамдас бөлігі ретінде мектеп оқушылары үшін төрт апталық өндірістік практиканы ұйымдастырады [29].

Канадада әр провинцияда аймақтық жұмыс күшінің қажеттіліктеріне бағытталған жеке кәсіптік бағдар беру жүйесі бар. Оқушылар арасында кәсіптік

бағдар беру жұмыстарын еңбек ресурстары жөніндегі облыстық комитеттердің ұсыныстарын ескере отырып, білім бөлімдері мамандандырылған орталықтарда жүргізеді. Орталықтар еңбек нарығындағы сұраныс, кәсіптер, олардың мазмұны, қызметкерлердің функционалдығы және қажетті білім деңгейі туралы толық ақпаратты қамтитын автоматтандырылған ақпараттық жүйелермен жабдықталған[31].

АҚШ-та мектептерде кеңес беру форматындағы кәсіптік бағдар беру мұғалімдер мен мұғалімдердің қолдауымен арнайы қызметтердің кәсіптік кеңесшілерімен тұрақты негізде жүзеге асырылады. Кәсіби кеңесшілерге қойылатын негізгі талап – педагогика, әлеуметтану немесе психология саласындағы білім.

Жеке қасиеттерді және белгілі бір кәсіпке бейімділігін анықтау бастауыш сыныптардан бастап жүргізіледі. Оқытудың соңғы кезеңінде жоғары сынып оқушылары болашақ еңбек іс-әрекетіндегі бейімділіктерін тексеруден өтеді. Оқушылар және олармен жүргізілетін кәсіптік бағдар туралы деректер отбасы, ата-анасының кәсібі, қызығушылықтары мен бейімділіктері, тестілеу нәтижелері туралы мәліметтерді есепке алатын жеке деректер базасында қалыптастырылады.

Америка Құрама Штаттарында кәсіптік бағдар беруде жеткілікті қаржылық және материалдық-техникалық қолдау бар, бұл жас азаматтардың одан әрі дамуына қызығушылықты көрсетеді. Білім беру ұйымдарында құрылған кәсіптік бағдар орталықтары кәсіби бағдар беру қызметтерінің кең спектрін – соңғы компьютерлік технологияларды пайдалана отырып, кәсіптік бағдар беруден бастап кәсіптік таңдауға дейін көрсетуге мүмкіндік беретін арнайы жабдықпен жоғары технологиялық жабдықпен қамтамасыз етілген. Сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі және ерекше қажеттіліктері бар студенттерді қаржыландыру туралы ереже заңнамалық деңгейде бекітілген[32].

Болашақ мамандығын таңдаудың және өз бетінше еңбекке дайындалудың құрамдас бөліктерінің бірі – жасөспірімдердің бос уақытында жалдамалы жұмыс істеу мүмкіндігі. Оқушылардың мұндай жұмысы олардың осы саладағы жұмыс ерекшеліктерін және мамандыққа жеке бейімділігін түсінуге мүмкіндік береді.

АҚШ-тың кәсіптік бағдар беру жүйесінің ұйымдық құрылымы орталықтандырылған. Федералдық деңгейде заңнамалық немесе кеңестік сипаттағы шаралар қабылданады, қаржылық мәселелерді реттеу. Негізгі рөл білім департаменттері бар жергілікті қауымдастық пен жұмыспен қамту қызметтеріне тиесілі[33].

Азияның дамыған елдерінің ішінде **Жапонияның** тәжірибесі қызығушылық тудырады. Оқушыларға кәсіптік бағдар беру тек мектепте, мектеп бітіруден екі жыл бұрын басталып, оқу үдерісіне біріктірілген. Оның әдістемесі жасөспірімдердің кәсіби жолды таңдауға дайындығын қалыптастыруға бағытталған. Кәсіптік бағдар беру мамандықты саналы таңдау факторларына – интроспекцияға, мамандықтарды талдауға, кәсіби сынақтарға негізделген. Жыл сайын 7-9 сынып оқушылары 16 түрлі мамандық бойынша (3

жылға – 48) тест тапсырады, нәтижесінде 62 критерий бойынша мұғалімдер мен психологтардың өзін-өзі талдауы және сырттай бағалауы жүргізіледі. Бағалау нәтижесінде кәсіби сапалар мен құзыреттерді қалыптастыруға және дамытуға бағытталған қосымша білім берудің жеке бағдарламасы құрастырылады.

Сондай-ақ, кәсіби мансапты артықшылықты оқу орындарының жүйесі анықтайды, онда жоғары оқу орындарына түсу отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайына, оқыту мәдениетіне байланысты болады, онда мұғалім оқушылардың болашағы үшін жауап береді, сонымен қатар кәсіпорындарда өмір бойы жұмысқа орналасады.

Кәсіптік бағдар беруге жауапты негізгі орган кәсіптер әлемімен танысу жөніндегі курстарды жоспарлы негізде өткізуді қамтамасыз ететін жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің мемлекеттік қызметі болып табылады. Мемлекеттік жұмыспен қамтамасыз ету жұмысының мазмұны - білім беру жүйесінің барлық деңгейлерін ақпараттық қамтамасыз ету (фильмдер, слайдтар, кәсіптер анықтамалықтары), мамандарға деген сұраныс туралы болжам жасау, еңбек нарығындағы тиістілік мәселелері бойынша мұғалім-кәсіби консультанттарды даярлау жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу.

Мемлекеттік жұмыспен қамтамасыз ету ұйымы менеджмент деңгейінде мектепте кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыруға қатысады және оны оқу орнының әкімшілігімен бірлесіп өткізуге жауапты болады. Іс жүзінде оны мектеп мұғалімдері-кәсіби кеңесшілер жүзеге асырады. Жапониядағы барлық мектептер арнайы әдебиеттер, бейнефильмдер және басқа да ақпарат құралдары бар кабинеттермен жабдықталған. Мемлекеттік жұмыспен қамтамасыз ету ұйымы қызметкерлері одан әрі оқу немесе жұмысқа орналасу үшін топтық әңгімелесулер, кәсіби іріктеу бойынша тестілеу өткізеді [34].

Сингапурда кәсіптік бағдар беру саласы мемлекеттік деңгейде реттеледі. Орта білім беру ұйымдарының білім алушылары арасында кәсіптік бағдар беру орта буыннан бастап жүзеге асырылады. Ерекше қажеттіліктері бар адамдарға айрықша көңіл бөлінеді. Жоғары сыныптарға ауысқан кезде білім алушылар үлгерімі мен көрсеткен табыстарына қарай үш топқа бөлінеді. Осылайша, жоғары сынып оқушылары мансаптық және кәсіби перспективаларға ие болуы мүмкін [33].

Мансапты дамытумен кәсіби мамандар, штаттан тыс жаттықтырушылар, жеке компаниялар, кәсіби қауымдастықтар және бизнес-федерациялар айналысады, олар үшін Білім министрлігі мен жұмыспен қамту және жұмысқа орналастыру институты аттестаттау жүйесін әзірлеп, 4 санатты – сертификатталған мансап жөніндегі кеңесші (ССА), сертификатталған мансаптық практик (ССР), сертификатталған мансаптық клиникалық супервайзер (ССС) және сертификатталған мансап бойынша менеджер (СССМ). Санат алу үшін ұсынылатын оқу курстарынан өту және дағдыларды қолдануды көрсету ретінде практика сағаттарын өтеу міндетті талап болып табылады. Кәсіптік бағдар бойынша мамандардың қоғамға қызмет етуге жеке қызығушылығы, ынтасы, өзінің білімі мен құзыреттілігін тұрақты жаңартып отыруы тиіс [35].

Оңтүстік Кореяда білім алушыларға кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыру жас кезінен бастап заңнамалық деңгейде орта білім беру үшін міндетті талап болып белгіленген. Кәсіптік білім беру жауапкершілігі Еңбек, гендерлік теңдік және отбасы министрліктеріне, сондай-ақ елордалық және өңірлік білім басқармаларына жүктеледі. Орта және жоғары сынып оқушыларының мансабын дамытуды кәсіптік бағдар беру және кеңес беру бойынша оқудан өткен мұғалімдер, сынып жетекшілері, пән мұғалімдері, тәрбиешілер, ата-аналармен ынтымақтастықта педагог-кеңесшілер басқарады[35].

Оңтүстік Корея тәжірибесінің ерекшелігі-орта сынып оқушыларына қарқынды мансаптық тәжірибе бағдарламалары арқылы болашақ мансабын анықтау үшін ұсынылатын еркін оқу семестрі (FLS) енгізілген[36].

«Емтихансыз семестр» барысында студенттер мансаптық мақсаттарды анықтау үшін кәсіби мамандармен бейнеконсультациялар форматында тәлімгерлік арқылы өздерінің қызығушылықтары мен қабілеттеріне қарай мансап мүмкіндіктерін зерттеу курстарынан өтеді[32].

Шет елдерде кәсіптік білім беру жөніндегі мамандар жоғары оқу орындарының базасында бейіндік білім алады. Кәсіби консультанттарға қойылатын талаптар Еуропалық аккредиттеу шеңберімен (EAF), кәсіптік бағдарлау және консультация беру саласындағы Консультанттарға арналған сапа стандарттарының жинағымен (MEVOC) және қажетті құзыреттер деңгейін айқындайтын кәсіптік бағдарлау саласындағы еуропалық сертификатпен (ECGC) белгіленген. Ұлыбритания, Австрия, Нидерланды және Чех Республикасының университеттерінде кәсіби бағдар берушілер үшін жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламалары әзірленіп, іске асырылуда.

Кәсіби бағдар беру саласында тәжірибе алмасу ынтымақтастық желілерін құру арқылы жүзеге асырылады – халықаралық мансапты дамыту және мемлекеттік саясат орталығы (ICCDPP), халықаралық білім беру және кәсіби кеңес беру қауымдастығы (International Association for Educational and Vocational Guidance).

Финляндия кәсіптік бағдарлау жүйесі барлық буындарының үйлесімділігінің ең жақсы мысалы болып табылады. Кәсіптік бағдар беру үшін мемлекеттік және муниципалды білім беру және жұмыспен қамту органдары жауап береді. Олардың функциялары бір-бірін толықтырады: білім беру ұйымдары оқушыларға кәсіби бағдар берсе, ал жұмыспен қамту және экономикалық даму ұйымдары түлектерге кеңес беруі керек. Кәсіптік бағдарлау бастауыш мектепте басталып, сынып жетекшілері мен мектептің кәсіптік бағдар кеңесшілері сабақтарға әртүрлі кәсіби мүмкіндіктер мен оларға қажетті дағдыларды талқылауды жүзеге асырады, сонымен қатар оқушылармен білім беру және мамандық таңдау мәселелеріне арналған жеке кеңестер өткізеді. Орта мектепте жұмыс берушілермен танысу, әр түрлі салалар мен қызмет көрсететін компаниялармен тығыз байланыс орнатылған. Осылайша, мектепте балалар мен жасөспірімдер әртүрлі мамандықтар туралы әртүрлі және нақты ақпарат алады және олар өз көздерімен көп нәрсені көреді. Бұл жүйе мансаптық

бағдарлаудың ерте басталуы мен жан-жақты жұмысының арқасында әлемдегі ең тиімді болып саналады.

Данияда кәсіптік бағдар беру саласына мемлекеттің қатаң бақылауы белгіленген. Ол жеке кеңестерден бастап онлайн-ресурстарға дейін кәсіптік бағдарлаудың әр түрлі құралдарды белсенді қолданумен үйлеседі. Орта мектеп үшін бастауыш сыныптардан бастап әр пән сабақтарына енгізілу талап етіледі. Білім беру және кәсіптік мәселелеріне арналған тақырыптар тізімі жасалған (пән мектептің қалауы бойынша анықталады). Тақырыптық блоктар 1-ші сыныптан 3-ші сыныпқа дейін, 4-ші сыныптан 6-шы сыныпқа дейін және 7-ші сыныптан 9-шы сыныпқа дейін дайындалған. Мектептен тыс жерде белгілі бір жастағы жастарға бағытталған бірқатар ұйымдар бар. Жастардың кеңес беру орталықтары 7-10 сынып оқушыларымен жұмыс істейді. Осы қызметтерден басқа, елде қолданыстағы мансаптық мүмкіндіктер туралы ақпарат, кәсіптік бағдар бойынша жеке кеңестер, орта және жоғары білімі бар адамдар үшін мамандықтар бойынша салыстырмалы ақпарат ұсынатын бірқатар онлайн-қызметтер бар.

Швецияда кәсіптік бағдарлаудың ең ашық жүйесі, жастарға білім беру және кәсіби шешімдерінде кеңес беру және бағыттау қажеттілігі заңмен бекітілген. Шведтік мектеп заңына сәйкес, мектеп оқушылары өздерінің болашағы туралы шешім қабылдамас бұрын кеңес алуы керек. Мемлекеттік жұмыспен қамту қызметінің кеңселері жаңа келген және еңбек нарығына шыққан жастарды кәсіптік бағдарлауға жауапты. Негізінен жастарды кәсіптік бағдарлау мектептердің міндеті, мұнда дағдылары мен өкілеттіктері Заңмен бекітілген арнайы кеңесші жұмыс жасайды. Тәжірибелі кәсіби бағдарлау кеңесшілері жұмыс берушілерге, Ұлттық агенттіктерге, Ұлттық мұғалімдер Одағы және Швецияның мансаптық кеңесшілер қауымдастығы сияқты мүдделі ұйымдарға жүйелі түрде тренингтер өткізеді. Кәсіби бағдар беру кеңесшісі мектепте кәсіп таңдау және білім беру мәселелері бойынша кеңестер, топтық пікірталастар және сабақтар өткізеді. 9-сыныптағы барлық оқушыларға жеке кеңес беруге кепілдік беріледі. Жеке кәсіби кеңес беру, кәсіптерді сипаттау, еңбек нарығы туралы болжамдарға арналған дамыған онлайн-қызметтер жүйесімен толықтырылады. Кәсіптік бағдарлаудың барлық түрлері тұрақты жергілікті, аймақтық және Ұлттық кәсіптік жәрмеңкелермен толықтырылады.

Экономикасы дамыған елдер тәжірибесін талдау негізінде мектепте кәсіптік бағдарлау жұмысы неғұрлым ерте басталса, соғұрлым ол одан әрі кәсіби қызметінде тиімді және тиімді болады. Сондай-ақ мемлекеттік деңгейде қабылданатын кешенді шаралардың экономика секторларында, өңірлер бойынша Адами капиталды ұтымды дамыту мен бөлумен, экономикалық белсенділікпен және тұтастай алғанда елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына азаматтардың үлес қосуымен тікелей арақатынасына назар аударған жөн[37].

Кесте 1. Кәсіптік бағдар беру жұмысының шетелдік тәжірибесі

№	Мемлекет	Мектепте міндетті кәсіптік бағдар беру	Пікірлер
1.	Ұлыбритания	Бастауыш мектептен басталады	11-12 жас – 12 сағат, 12-13 жас – 15 сағат, 13-14 жас – 24 сағат, 14-15 жас – 24 сағат, 15-16 жас – 20 сағат, 16-17 жас – 20 сағат, 17-18 жас – 12 сағат
2.	Франция	жоғары сыныптар	Оқушылар мен олардың ата-аналарына кәсіптік бағдар беру, кәсіптік кеңес беру үшін ақпараттық орталықтардың кең желісі
3.	Германия	жоғары сыныптар	Жеке кәсіптік бағдар мектептегі соңғы 2 жылдағы міндетті білім беру компоненті болып табылады.
4.	Канада	жоғары сыныптар	Орта мектепте оқушылар 1 - 8 тәжірибе кредитін таңдайды (1 кредит - 110 сағат)
5.	АҚШ	Бастауыш мектептен басталады	Кәсіптік кеңес беру бүкіл оқу барысында жүзеге асырылады
6.	Жапония	Бастауыш мектептен басталады	Мемлекеттік мектептерде мансаптық кеңес беру 9-сыныпты бітіргенге дейін екі жыл бұрын басталады
7.	Сингапур	7-11 сыныптар	Жоғары сынып оқушылары үш топқа бөлінеді: үлгерімі орташа, ерекше жетістік көрсететін, ерекше (ең талантты). Категориялар бойынша оқыту әртүрлі қарқындылық пен ұзақтыққа ие, жоғары сынып оқушылары мансаптық кәсіби перспективалардың иелері болады
8.	Оңтүстік Корея	Бастауыш мектептен басталады	Бастауыш сыныпта кәсіптік бағдар беру оқытылатын пәндер, сөз сөйлеу, пікірталас, экскурсия, орта мектепте – «еркін семестр» кәсіптік даму бағдарламалары, орта мектепте – кәсіптік жоспарлау құзыреттіліктері арқылы жүзеге асырылады.
9.	Финляндия	Бастауыш мектептен басталады	Кәсіби бағдар беру кеңесшілері, осы салада білімі бар: кеңес беру

			магистрі немесе арнайы курстарды аяқтағандар жүйелі жұмыс жүргізеді.
10.	Дания	Бастауыш мектептен басталады	Кәсіби кеңесшілер, білім беру және кәсіби кеңес берудің магистрлік бағдарламасының дипломы немесе Мемлекеттік басқару бағдарламасының бакалавр дипломы бар мамандар мектепте жүйелі жұмыс жүргізеді.
11.	Швеция	Бастауыш мектептен басталады	Мектепте дағдылары мен өкілеттіктері Заңмен бекітілген арнайы мамандандырылған білімі бар кеңесші жұмыс жасайды. Ұлттық мұғалімдер Одағы және Швецияның мансаптық кеңесшілер қауымдастығы сияқты мүдделі ұйымдар жүйелі түрде тренингтер өткізеді. 9-сыныптағы барлық оқушыларға жеке кеңес беруге кепілдік беріледі, 8 және 9-сыныпта «Жұмыс тәжірибесі апталары» тәжірибесінен өтеді.

ТМД елдерінде Орта білім беру жүйесі мемлекеттік реттеу саласына жатады. Кәсіптік бағдарлау білім беру ұйымдарының қызметінде мемлекеттік органдардың үйлестіруімен іске асырылады. Алайда, кәсіптік бағдарлау жұмысын жүйелеу бойынша қабылданып жатқан шараларға қарамастан, бірыңғай мемлекеттік тәсілдер әзірленбеген. Білім алушылардың кәсіби өзін-өзі айқындау мәселелеріне жұмыс берушілер мен ата-аналар қоғамдастығы, сондай-ақ ақылы кәсіптік бағдарлау қызметтерін жүзеге асыратын жеке құрылымдар, отандық және шетелдік үкіметтік емес ұйымдар жеткіліксіз тартылған.

Мәселен, **Әзірбайжанда** 2010 жылдан бастап жалпы орта білім беру базасында білім алушыларға түрлі кәсіптік бағыттар бойынша бастапқы білім мен дағдыларды үйретуге, оларды осы мамандықтар туралы хабардар етуге, кәсіптік білім беруге дайындауға, сондай-ақ еңбек нарығын кәсіби даярланған және еңбекке қабілетті адамдармен қамтамасыз ету үшін базалық кәсіпкерлік дағдыларды үйретуге бағытталған «Кәсіптік бағыттағы сыныптарды ұйымдастыру» жобасы іске асырылуда. Сынып соңында түлектер жұмыс табуға мүмкіндік алады[38].

Кәсіптік бағдар беру жұмысын Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау Министрлігі жанындағы Мемлекеттік жұмыспен қамту орталығы жүргізеді. 2018 жылдан бастап Әзірбайжанда болашақ мамандығын анықтау үшін тестілеу енгізілді. Мансапты жоспарлау және талапкерлерді жалдау бойынша жұмысты

жоғары оқу орындары жанындағы мамандандырылған орталықтар да жүзеге асырады [38].

2008 жылдан бастап **Арменияда** мектеп оқушыларына еңбек нарығының сұранысына сәйкес мамандық таңдауға, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және жұмысқа орналасу дағдыларын қалыптастыруға көмектесетін Жастарды кәсіптік бағдарлау орталығы құрылды. Сондай-ақ, еліміздегі жоғары сынып оқушылары арасында кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыру мақсатында Еуропалық Одақтың қолдауымен мектептерде 8-10 сынып оқушылары үшін кәсіптік бағдар беру клубтарын құру жобасы жүзеге асырылуда[39].

Беларусь Республикасында орта білім беру ұйымдарының базасында педагогикалық, аграрлық, спорттық-педагогикалық және әскери-патриоттық бағыттағы сыныптарды енгізе отырып, мамандандырылған білім беру жүйесі құрылды. Кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша білім берудің ақпараттық түрлерінен проблемалық, ғылыми-зерттеу және жобалық оқытуға өзіндік жұмыс резервтерін пайдалану арқылы көшу, өзін-өзі бекіту, өзін-өзі жүзеге асыру және тұлғаның жеке ерекшеліктерін анықтау үшін жағдай жасау бойынша жұмыстар жүргізілді[40].

Сондай-ақ, оқушыларға мамандық пен жоғары оқу орнын таңдауда Республикалық жастарға кәсіптік бағдар беру орталығы көмек көрсетеді. Орталық мамандары жоғары сынып оқушыларын мамандықтар мен оқу орындарына түсу шарттары туралы ақпараттандырады, кәсіби маңызды қасиеттерді, қабілеттер мен бейімділіктерді диагностикалайды, олардың мүмкіндіктерін бағалауға көмектеседі, оқудың бейіндік бағытын таңдайды, болашақтың белгілі бір түріне кәсіби жарамдылығын анықтайды. кәсіби қызмет. Орталық практикалық оқу іс-шараларын жүргізеді, педагогтар мен орта білім беру ұйымдарының басшыларына еңбек, жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша ақпараттық-анықтамалық және ғылыми-әдістемелік материалдарды әзірлейді[41].

2016 жылы **Қырғызстанда** халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Герман қоғамының (GIZ) қолдауымен Қырғыз Республикасы жастарына кәсіптік бағдар беру жүйесін дамыту Тұжырымдамасы қабылданды. Тұжырымдамада мемлекеттік органдар, білім беру ұйымдары, жұмыс берушілер мен үкіметтік емес ұйымдар арасындағы кооперациялық тәсіл негізгі қағидат ретінде айқындалған. Кооперативтік тәсілдің негізі төрт бағытты іске асыру болып табылады: мектеп деңгейіндегі кәсіби бағдар беру бағдарламалары, жұмыспен қамту қызметтерімен кәсіби кеңес беру, кәсіби бағдар беру бойынша жергілікті желілердің, жұмыс берушілер мен қоғамдық бірлестіктердің қызметі, мұғалімдер, жұмыспен қамту қызметінің қызметкерлері үшін ақпараттық-әдістемелік материалдар әзірлеу.

Сонымен қатар, Қырғызстан өңірлерінде кәсіби бағдар беру бойынша түрлі жобаларды жергілікті және халықаралық ұйымдар іске асырады. Осындай жобалардың ішінде халықтың әлеуметтік осал топтарынан 5-11 сынып

оқушылары арасында жаһандық өзгерістер қоғамдық қорының кәсіптік бағдарлау жұмысын өткізуін, GIZ (Германия)халықаралық жобасымен 9 сынып оқушыларына арналған үйірме жұмысы арқылы кәсіптік бағдарлау жөніндегі 5-сатылы бағдарламаның сербтік моделін енгізуді, сондай-ақ «ОШ жаштары» қоғамдық қорының 8-11 сынып оқушыларына арналған Өзін-өзі тану курсы жүргізілетінін атап өтуге болады [42].

Молдовада студенттер, жастар және жұмыс іздеушілер үшін Австрияның Еуропа, интеграция және сыртқы істер Федералды министрлігінің қолдауымен еңбек нарығындағы мүмкіндіктерді, кәсіптер мен қолөнердің алуан түрлілігін, өз қабілеттерін бағалауды зерттейтін кәсіптік бағдарлау және мансаптық жобалау бойынша ақысыз қызметтерді ұсынатын төрт аймақтық мансаптық басқару орталығы және кәсіптік бағдар беру орталығы ашылған[43].

Ресейде 2018 жылдан бастап «Білім беру» ұлттық жобасы жүзеге асырылуда, оның мақсаты барлық оқушылардың өзін-өзі және кәсіби бағдарын анықтауы болып табылады [44].

Кәсіптік бағдарлау жүйесі көп деңгейлі, оған Бүкіл ресейлік кәсіптік бағдарлау және халықты психологиялық қолдау ғылыми-практикалық орталығы, кәсіптік бағдарлау және халықты психологиялық қолдаудың аумақтық орталықтары, оқушыларға арналған білім беру мекемелері мен арнайы мекемелер, білім беру мекемелеріндегі психологиялық қызметтер, өз құзыреті шегінде денсаулық сақтау ұйымдары кіреді. Орталықтардың міндеттеріне кәсіби диагностика және мансап бойынша кеңес беру, сондай-ақ оқушыларды кәсіптік бағдарлауға ғылыми-зерттеу және әдістемелік қолдау бойынша кең ауқымды мәселелер кіреді[45].

Тәжікстанда кәсіптік бағдар беру саласындағы мамандарды даярлау жоғары оқу орындары мен педагогикалық институттарда жүзеге асады. Біліктілікті арттыру бойынша мамандарды қайта даярлау арнайы факультеттер, институттар жүйесі арқылы жүзеге асырылады, біліктілікті арттыру орталықтарының, ЖОО бөлімшелерінің, сондай-ақ қоса алғанда, тағылымдамаларды, семинарларды, озық тәжірибе мектептерін ұйымдастыру шет елдермен ынтымақтастық, оқушыларды, олардың мамандық таңдауға тиісті дайындығы 2017-2023 жылдарға арналған Үздіксіз білім беру тұжырымдамасы және білім алушылардың кәсіптік бағдарлануының мазмұнын, әдістемесі мен практикалық аспектілерін реттейтін ұлттық білім беру тұжырымдамасында қабылданған. Кәсіптік бағдар беру мәселелері еңбек, Білім және ғылым министрлігінің құзыретіне кіреді[46].

Өзбекстанда кәсіптік бағдар беру, психологиялық-педагогикалық диагностика, кәсіптік тестілеу және оқыту жөніндегі жұмысты халық Білім Министрлігі жанындағы Республикалық Орталық үйлестіреді. 2020 жылдан бастап елімізде мектептерде кәсіптік бағдар берудің кешенді моделі енгізілуде, оған сәйкес мүдделі 7 сынып оқушылары арасында кәсіби диагностика жүргізіледі, 8-9 сынып оқушылары үшін – перспективалы кәсіптермен танысу және тиісті білім мен дағдыларды қалыптастыру, 10 сынып оқушылары үшін –

мемлекеттік және мемлекеттік емес кәсіптік даярлау орталықтарымен әріптестікте еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтар негіздері қосымша оқытылады[47].

Кесте 2. ТМД мемлекеттерінде кәсіби бағдар беруді ұйымдастыру.

№	Мемлекет	Стратегиялық бағдарламалық құжат	Кәсіптік бағдар беру саласындағы уәкілетті орган	Уәкілетті мемлекеттік орган	Мақсатты топ
1.	Әзербайжан	«Кәсіби бағыттағы сыныптарды ұйымдастыру» жобасы (2010 жылдан бастап)	-	Ғылым және білім министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
2.	Армения	-	Жастарды кәсіптік бағдарлау орталығы	Еңбек және әлеуметтік мәселелер министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
3.	Беларусь	Білім беру жүйесін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдама сы	Республикалық жастарды кәсіптік бағдарлау орталығы	Білім министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
4.	Қырғызстан	«Қырғыз Республикасы жастарына кәсіптік бағдар беру жүйесін дамыту тұжырымдама сы» (2016ж.)	Кәсіптік бағдарлау орталығы	Білім және ғылым, Еңбек және әлеуметтік даму министрлігі	5-11 сыныптар
5.	Молдова	-	4 мансаптық басқару орталығы	Білім және зерттеулер министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
6.	Ресей	«Білім» ұлттық жобасы	Кәсіптік бағдарлау мен психологиялық қолдаудың 7 ірі мемлекеттік	Ағарту министрлігі	Орта білім берудің кіші буынынан бастап

			орталығы		
7.	Тәжікстан	2017-2023 жылдарға арналған Үздіксіз білім беру тұжырымдамасы, Тәжікстан Республикасының Ұлттық білім беру тұжырымдамасы	-	Еңбек, Білім және ғылым министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
8.	Өзбекстан	-	Оқушыларды кәсіптік бағдарлау және психологиялық-педагогикалық диагностикалау республикалық орталығы	Халыққа білім беру министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары
9.	Қазақстан	-	-	Оқу-ағарту министрлігі	Жоғары сынып білім алушылары

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердегі орта білім беру ұйымдарының білім алушылары арасында кәсіптік бағдарлау жұмысының әдіснамасы мен мазмұнын зерттеу кәсіптік бағдарлау жалпы мемлекеттік даму бағдарламалары, экономика салалары мен өңірлердің даму жоспарлары шеңберінде іске асырылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мамандандырылған құрылымдардың құрылуына және стратегиялық бағдарламалық құжаттардың қабылдануына, шетелдік серіктестердің тәжірибесін пайдалануға қарамастан, білім алушыларды жүйелі кәсіптік бағдарлау жеке стратегиялық бағыт болып табылмайды.

3-БӨЛІМ. ҚР БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫН ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

Қазақстанның білім беру жүйесін серпінді реформалау, оның орта буынының мазмұнын жаңарту және сауатты әлеуметтік жауапты тұлғаны тәрбиелеуге бағдарланған оқытудың белсенді нысандарын енгізу кәсіптік бағдарлау жұмысын жетілдіру мәселелерін өзектендіреді. Сонымен қатар, қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық процестердің тұрақсыздығы және нәтижесінде аймақтық және жаһандық деңгейдегі еңбек нарығы конъюнктурасының өзгеруі жағдайында болашақ мамандарға және кәсіби қалыптасуға, бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру мен дамытуға, жеке мүмкіндіктерге сәйкес кәсіби бағдарлау дағдыларына ерекше талаптар қойылады. Бұл тұрғыда кәсіптік бағдарлау мамандықты саналы түрде таңдауға дайындық мақсатында педагогикалық және қоғамдық ықпал ретінде ғана емес, сонымен қатар оқушылардың өздерінің кәсіби өзін-өзі анықтауға деген саналы қажеттілігі ретінде де қарастырылуы керек.

Кәсіби бағдарлау, көп өлшемді жүйе ретінде білім беру, тәрбиелеу, психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерді зерттеу, кәсіби диагностика, Психология және педагогика сабақтарын қамтиды. Бұл болашақ мамандық пен еңбек саласын таңдауда оқушыларға көмек көрсету және қолдау көрсету үшін ата-аналардың, қоғамның, бизнес өкілдерінің үнемі өзара әрекеттесуін қамтиды.

Осыған сүйене отырып, кәсіптік бағдар берудің мақсаты қоғамның жеке сипаттамалары мен қажеттіліктеріне сәйкес оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын тиімді қолдау жүйесін құру арқылы анықталады. Мақсатқа жету еңбекке деген оң көзқарасты қалыптастыру, кәсіби қызметтің мазмұнында бағдарлау дағдыларын қалыптастыру, жеке қасиеттерді мамандықтың ерекшелігімен байланыстыру арқылы мүмкін болады.

Кәсіптік бағдарлау жұмысы қоғамдық маңызы бар педагогикалық қызметтің ерекше бағыты ретінде оның сипатын, мазмұнын және кәсіптік бағдарлау провайдерлері тарапынан орта білім беру жүйесінде іске асыру әдіснамасын айқындайтын қағидааттарға негізделеді:

1) Жүйелілік және сабақтастық-кәсіптік бағдарлау жұмысы сабақтастықты сақтай отырып және жас ерекшелігі психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, 1-ден 11-сыныпқа дейінгі мектепте оқудың барлық кезеңінде жүргізілуі тиіс;

2) Жасына, қызығушылықтарының қалыптасу деңгейіне, құндылық бағдарлары мен өмірлік жоспарларындағы айырмашылықтарға, үлгерім деңгейіне байланысты білім алушыларға сараланған және жеке көзқарас. Жеке көзқарас әсіресе ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс жасау кезінде өте маңызды.

3) Білім алушылармен және ата-аналармен кәсіптік бағдарлау жұмысының жаппай, топтық және жеке нысандарының оңтайлы үйлесуі;

4) Мектептің, отбасының, кәсіптік оқу орындарының, жастарды кәсіптік бағдарлау орталықтарының, жұмыспен қамту қызметтерінің, Қоғамдық жастар ұйымдарының, әлеуметтік әріптестердің өзара байланысы;

5) Қажеттілік бірлігі кезіндегі кәсіптік бағдар беру мен өмірмен байланысы немесе қоғамның білікті кадрларға қажеттілігінің органикалық бірлігі;

6) Білім алушылар мен олардың ата-аналарының жас, әлеуметтік және басқа да жеке ерекшеліктерін ескере отырып, дәстүрлі және инновациялық әдістер мен нысандарды қолдана отырып, жұмыстың нысандары мен әдістерінің оңтайлы үйлесімі мен алуан түрлілігі.

Сондай-ақ, кәсіптік бағдарлау білім алушылардан кері байланысты көздейді, осыған байланысты басшылыққа алынуы тиіс қағидаттар тобы айқындалады және білім алушылар:

1) Мамандықты саналы түрде таңдау принципі қоғам үшін пайдалы кәсіби қызметтегі жеке қажеттіліктерді қанағаттандырудың үйлесімінде көрінеді;

2) Таңдалатын мамандықтың қоғамның жеке мүдделеріне, бейімділіктеріне, қабілеттеріне және кадрларға қажеттіліктеріне сәйкес келу қағидаты;

3) Мамандық таңдаудағы белсенділік қағидаты немесе жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі айқындау процесіне практикалық қатысуы;

4) Мансаптық өсуге, біліктілікті арттыруға, жалақыны ұлғайтуға, қоғамдық жұмысқа қатысуға, мәдени қажеттіліктерді қанағаттандыруға, тұрғын үй мен демалысқа деген қажеттілікті қанағаттандыруға мүмкіндік беретін мамандықты таңдауды көрсететін даму қағидаты.

Бұл ретте білім алушылар мамандық таңдау кезінде өңірдің кәсіп түрлері бойынша мамандарға деген қажеттіліктерін, денсаулық жағдайына, психофизиологиялық жай-күйіне және психологиялық қасиеттеріне қойылатын мамандық талаптарын, кәсіптік білім алу мүмкіндігін, мансаптық немесе кәсіптік өсу перспективаларын, таңдалатын мамандық пен еңбек саласының басқа да ерекшеліктерін (жұмыс және еңбекке ақы төлеу шарттары) білуге тиіс.

Кәсіби бағдарлаудың маңызды құрамдас бөлігі – таңдаған кәсіпке шығармашылық көзқарас, үнемі өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары, аналитикалық, өз жұмысын ұйымдастыра білу, компьютерлік сауаттылық, экономика және бизнес негіздерін білу және т. б. кәсіби құзыреттіліктерді дамыту болып табылады.

Мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беруді ұйымдастыру қағидаттары.

Біріншіден, кәсіптік бағдар берудің негізгі қағидаларынан шығу керек. «Принцип» латын тілінен аударғанда негіз, бастау, жетекші идея, негізгі ереже, қызметке, мінез-құлыққа қойылатын негізгі талап, т.б. , бұл оның оңтайлы ұйымдастырылу заңдарынан туындайтын бастапқы талап. Сонымен қатар кәсіптік бағдар берудің бұл талабы оның тиімді жүзеге асырылуын білдіреді.

Жалпы педагогикалық қағидаттар:

1. Кәсіптік бағдар берудегі диалектикалық байланыс пен өзара тәуелділік принципі білім беру, тәрбиелеу және дамыту олардың бірлігінде

жалпы міндеттердің бірі – мектеп оқушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауын шешуге ықпал етуі керек дегеннен туындайды.

2. Кәсіптік бағдар берудің өмірмен, еңбекпен, жаңа қоғам құру тәжірибесімен байланыстыру қағидасы адамға өзінің болашақ мамандығын таңдауда практикамен, әр түрлі меншік нысандарындағы шаруашылықтың қажеттіліктерін білікті кадрлармен қамтамасыз етумен органикалық бірлікте көмек көрсетуді қарастырады. және еңбек нарығындағы сұраныс пен бәсекеге қабілеттілік.

3. Кәсіптік бағдар беруде оқыту мен тәрбиелеуге политехнизм және технологиялық көзқарас қағидаты оқушылардың қазіргі заманғы өндірістің жалпы ғылыми қағидаттарын меңгеруімен және еңбек құралдарымен жұмыс істеудің практикалық дағдыларын игерумен, қазіргі заманғы техника мен өндіріс технологиясында бағдарлану қабілеттерін қалыптастырумен байланысты кәсіби бағдарлауды жүзеге асыру қажеттілігін қамтиды.

4. Кәсіптік бағдар берудегі қол жетімділік пен сана оқушыларды оқытудың әртүрлі кезеңдерінде кәсіптер әлемімен, адамға қойылатын психологиялық талаптармен, мамандықты игеру жолдарымен терең саналы түрде таныстыруды; кәсіби мансаптың перспективасымен, еңбекке ақы төлеумен таныстыруды көздейді

5. Спиральды тәсілге негізделген кәсіптік бағдар берудегі жүйелілік пен сабақтастық бұл жұмысты міндетті сабақтастық пен жылдан-жылға кеңейте отырып, бастауыш мектеп жасынан бастап оқу жылы бойынша кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу қажеттілігін қамтиды.

6. Кәсіптік бағдар беруде жас ерекшеліктерін ескеру оқушының жас ерекшеліктеріне сәйкес біртіндеп кәсіби өзін-өзі анықтауына мүмкіндік береді.

7. Оқушыларды кәсіптік бағдарлауда мектептің, мектептен тыс мекемелердің, отбасының, кәсіптік оқу орындарының, жұмыс берушілер мен жұртшылықтың өзара байланысы жастарға мамандық таңдауда көмек көрсету бойынша жұмыста тығыз байланысты көздейді.

8. Кәсіптік бағдар беруді жүзеге асырудың көп өлшемділік (кешенділік) қағидаты бұл жұмысты жас адамды өз мамандығын таңдауға жан-жақты дайындауға мүмкіндік беретін педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік-экономикалық, психофизиологиялық, Медициналық және құқықтық бағыттарда ұйымдастыруды қамтиды[48].

Кәсіптік бағдарлаудың айрықша қағидаттары бар: Еңбек нарығындағы кадр саясатына сәйкес тұлғаның даму болашағы мен болжамын есепке алу қағидаты. Бұл қағидаттың шешімі жастардың бейімділігі мен қабілеттерін анықтауды және дамытуды қамтамасыз ететін психологиялық және педагогикалық ғылымның басқа да әдістерін қоса отырып, жастарды кәсіптік бағдарлаудың ұзақ мерзімді әдістері мен нысандарын (лонгитюдті, ұзартылған) пайдалану арқылы негізделуге тиіс екенін атап өткен жөн.

Сонымен бірге, әр түрлі меншік формаларында елдің кадрлық саясатын көрсететін аймақтық және салалық экономикалық және әлеуметтік болжаудың перспективалық жоспарларын ескеру қажет.

1. Оқушылардың жеке қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, бейімділігі мен дағдыларын және аймақтың және тұтастай алғанда елдің білікті кадрларға қажеттілігін ескеру принципі. Ол екі мақсатты білдіреді-жеке және қоғамдық мүдделерді ескеру.

2. Кәсіптік бағдар берудегі белсенді- бағыттылық қағидасы. Бұл принцип, бір жағынан, оқушыларға кәсіби білім беруді, оларды кәсіби бағдарлау мақсатында зерттеуді және олар үшін кәсіби кеңес беруді ұйымдастыруды қарастырады. Екінші жағынан, ол кәсіби бағдарлау саласына жеке тұлғаның рухани және физикалық мүмкіндіктерін белсенді қосуды (кәсіптер әлемімен танысу, белгілі бір мамандық бойынша "күш сынағы", мамандық таңдаудағы жеке және әлеуметтік маңызды мотивтерді тәрбиелеу, Шығармашылық Белсенді тұлғалық қасиеттерді өзін-өзі тәрбиелеу, оның құндылық бағдары және т.б.) міндет етіп қояды. Әлеуметтік-кәсіптік өзін-өзі анықтаудың еркіндігі мен тәуелсіздігі принципі оқушылардың қажеттіліктерін, қызығушылықтарын, бейімділіктері мен қабілеттерін алдын ала анықтағаннан кейін мектептің, мектептен тыс мекемелердің, отбасының, кәсіптік лицейдің, жұмыс берушінің және қоғамның олардың біреуіне немесе біреуіне сәйкес мамандықты бірлесіп ұсынуы керек. Сонымен қатар, соңғы таңдау құқығы олардың интроспекция негізінде оқушыларда қалады.

Таңдалған мамандық бойынша жұмыста оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауын жүзеге асыруда денсаулықты сақтауды болжау қағидаты.

Кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру кезінде оның практикалық іске асырылуының ғылыми-әдістемелік негізін, барлық деңгейлердегі тәсілдердің біркелкілігін, сондай-ақ адамның кәсібін, қабілетін, білімі мен даярлық деңгейін ескере отырып, мамандықты еркін таңдау құқықтарын сақтауды қамтамасыз ету маңызды.

Кәсіптік бағдар беру саласын кадрлық қамтамасыз ету мәселелерін шешу жоғары оқу орындарында кәсіптік бағдар беруші педагогтарды даярлау жөніндегі бейінді білім беру бағдарламаларын енгізу, кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша пән педагогтерін қайта бейіндеу немесе олардың біліктілігін арттыру үшін жағдай жасау, кәсіптік бағдарлау қызметтерінің жеке провайдерлерін оқыту, лицензиялау және аккредиттеу жүйесін енгізу арқылы мүмкін болады. Кәсіптік бағдар беретін педагогтерді кәсіптік даярлау үшін жағдай жасау білім беру деңгейлері мен педагогикалық бейіннің білім беру бағдарламаларының сабақтастығына, саланы білікті кадрлармен қамтамасыз етуге және кәсіптік бағдар беруді оқыту процесінің жеке бағытына бөлуге ықпал ететін болады.

Кәсіптік бағдарлау міндеттер кешенін шешуге бағытталған және бірқатар ерекше функциялары бар:

- Білім алушы тұлғасының жеке сипаттамаларын, оның ішінде денсаулық көрсеткіштерін және басқа да ерекшеліктерін анықтауға және есепке алуға бағытталған психологиялық-педагогикалық;

- Әлеуметтік-қоғамның толыққанды мүшесі болуға мүмкіндік беретін құндылық бағдарларын, қоғамдық нормаларды, білім жүйесін қалыптастыру;

- Экономикалық-мамандардың сапасын, олардың кәсіби белсенділігін, еңбек өнімділігін арттыру.

Кәсіптік бағдарлау қызметінің мазмұны мен нәтижелерінің көп өлшемділігін, нақты қоғамның объективті қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларына тікелей тәуелді мақсаттар мен оған қол жеткізу үшін шешілетін міндеттердің ауқымдылығын ескере отырып, тәсілдер тобы анықталады:

- Педагогикалық, оның аясында еңбекке құрметпен қарауды, білім алушының кәсіби қалыптасуын дағдыландыру бойынша білім беру және тәрбие жұмысының нысандары мен әдістері қарастырылады;

- Болашақ мамандықты таңдаудың психологиялық факторларын, тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін және білім алушының кәсіби өзін-өзі анықтауға дайындығын зерттеуді және анықтауды қарастыратын психологиялық;

- Мамандық таңдауға әсер ететін әлеуметтік факторларды зерттейтін социологиялық;

- Экономика секторлары үшін білікті мамандар даярлау мәселелерін шешуге бағытталған экономикалық ;

- Басқарушылық, ұйымдастырушылық-әкімшілік және құқықтық мәселелерді шешуге бағытталған кәсіби бағдар беру;

-Кәсіптік бағдар беру жұмысына орта білім беру ұйымының барлық ұжымын тартуды білдіретін жүйелік-функционалдық;

- Тұлғалық-бағдарлы, педагогтардың жеке деңгейде кәсіптік бағдар беру мәселелері бойынша қолдау көрсету кезінде білім алушылармен ынтымақтаса білуі.

Осылайша, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізу, оның мазмұны мен әдістемесі білім алушының жеке басының даму кезеңдеріне сәйкес келуі, жас психологиясын ескеруі, өңірдің даму ерекшелігіне және жалпы мемлекеттік қоғамдық-экономикалық жағдайға бағдарлануы тиіс.

Дамыған елдердің оң тәжірибесін, сондай-ақ саланың стратегиялық маңыздылығын ескере отырып, Қазақстанда жүйелі құрылым құру орынды болып табылады, оның шеңберінде ғылыми-зерттеу жұмысын және кәсіптік бағдар беруді жүргізу әдіснамасын, кәсіптік бағдарлау қызметтерін ұсынуды, еңбек нарығының қажеттіліктері туралы деректер базасын және ел деңгейінде кәсіптік бағдарлау жұмысы туралы деректерді қалыптастыруды бірыңғай үйлестіру қамтамасыз етіледі.

4-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН КӨЗҚАРАСЫ

Қазақстанда кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру мен жүргізудің негізгі басымдығы ел деңгейінде еңбек ресурстарын бөлуді және нақты өңірдің кадрлармен қамтамасыз етілуге қажеттілігін ескере отырып, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық-талдамалық сүйемелдеумен барлық орта білім беру ұйымдары деңгейінде кәсіптік бағдарлау жұмысының орталықтандырылған ұлттық жүйесін құру болып айқындалған.

Кәсіптік бағдарлау жеке тұлғаның жеке ерекшеліктерін де, еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, адам ресурстарын қоғам мүдделеріне толық бөлу қажеттілігін ескеруге арналған жастарды мамандықты еркін және тәуелсіз таңдауға дайындау бойынша ғылыми негізделген кешен немесе шаралар жүйесі ретінде анықталады.

Кәсіптік бағдарлау жұмысын іске асырудың ғылыми теориялық және әдістемелік платформасы болуы тиіс, ол білім алушылар мен білім алушылардың құзыреттерін қалыптастыруға пәнаралық тұрғыдан келуге, орталық және өңірлік деңгейдегі ведомствоаралық өзара іс-қимылға, мүдделі тараптарды кең ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етуге негізделуі тиіс.

Білім беру ұйымдары деңгейінде кәсіптік бағдарлау жұмысы жүйесінің стратегиялық бағыттарын шешуден басқа, экономика салаларын ауқымды әртараптандыру контекстінде кәсіптік бағдарлаудың маңыздылығы туралы түсінік қалыптастыру маңызды, өйткені адами капиталдың адами әлеуеті мен сапасының зияткерлік және практикалық дайындық деңгейі экономиканы дамытудың мақсаттары мен міндеттерін іске асырудың тиімділігін анықтайды.

Осыған байланысты, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты білім алушыларды кәсіби қызметті сарабдал, өз бетінше таңдауға, кәсіптік өзін-өзі анықтауға психологиялық даярлықты қалыптастыруға тарту болып айқындалған.

Кәсіби бағдар беру міндеттері:

- Оқушылардың қабілеттерін, қызығушылықтарын, зияткерлік және тұлғалық ерекшеліктерін диагностикалау және зерттеу;
- Таңдау мамандықтарының талаптарымен білім алушылардың мүмкіндіктерін салыстыруға көмек көрсету; жеке кеңес беру, еңбек қызметінің нақты түрлеріне қатысты өз қабілеттері мен қасиеттерін бағалауда білім алушыларға көмек көрсету;
- Оқушылармен ақпараттық жұмыс жүргізу: кәсіптік бағдармен, еңбек нарығындағы ағымдағы және болашақ қажеттіліктер туралы ақпаратпен танысу, болашақ мамандықты таңдауға байсалды, жауапты көзқарасты қалыптастыру;

- Мамандықтар әлемі, олардың ерекшеліктері мен алуан түрлілігі, профессиограммалар, бейне және презентациялық материалдар, табысты адамдармен кездесулер және т. б. арқылы ақпарат беру;
- Жоғары немесе орта кәсіптік білім беру мекемелерімен бірлесіп, кәсіптік сынамаларға баруды және білім алушылардың келесі оқу деңгейіне бірқалыпты өтуін қамтамасыз етуге міндетті.

Кәсіптік бағдар беру жұмысын қазіргі заманғы жай-күйі, қоғам, оның қажеттіліктері, сондай-ақ қажеттіліктері мен мүдделерін адамның өзінің ниетімен, оның ниетімен өзін-өзі іске асыруға қандай да бір қызмет түрінде жүзеге асыру.

Кәсіптік бағдарлау жұмысы «Мектеп – колледж/ЖОО – Кәсіпорын» жүйесі бойынша құрылуы тиіс, өйткені статистика бойынша жалпы білім беретін мектептер түлектерінің шамамен 50% - ы жыл сайын облыстан және Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге шығады.

Осы әдіснама шеңберінде кәсіптік бағдарлау мәселесі білім алушыларды республикада бар жоғары, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдары, олар ұсынатын мамандықтар, гранттар және қаржылық қолдаудың өзге де түрлері туралы толық хабардар етуді қамтитын жүйелі тәсілді білдіреді. Сондай-ақ, «Кәсіптік бағдарлау» ұғымын қамтитын деректерді талдау, Еңбек нарығының қазіргі уақытта, шолу қолданыстағы кәсіптер жетіспеушілігі немесе артық мамандардың салалар бойынша, танысу негізін қалаушы мемлекеттік бағдарламалармен дамыту бойынша елдің анықтау үшін, ағымдағы немесе болашақ векторының даму.

Білім алушылармен кәсіптік бағдарлау жұмысын құру мен ұйымдастырудың жетекші қағидаты жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін теңгерімді есепке алу болып табылады.

Барлық стейкхолдерлердің – барлық қоғамдық институттардың өзара іс-қимылы кезінде тиімді кәсіптік бағдарлау жұмысы мүмкін болады.

Жалпы мемлекеттік деңгейде орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысының ұлттық моделін қалыптастыру ұсынылады.

Кесте 3. Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру.

№	Орта білім деңгейі	Кәсіптік бағдарлау жұмысының нысаны	Іс-шаралар	Орындаушылар
	1-4 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Психодиагностика	Кәсіптер әлемімен танысу(сыныптық және сыныптан тыс жұмыстар)	Сынып жетекшісі, педагог-кәсіби бағдар беруші, ата-аналар

5-7 сыныптар	Портфолио жүргізу (жұмыс дәптері) Кәсіби диагностика, Профильдеу (оқу іс- әрекетінде) Психологиялық- педагогикалық қолдау	Сынып және сыныптан тыс жұмыстар, кәсіпорындар мен ұйымдарға экскурсиялар	Сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, педагог- кәсіби бағдар беруші, ата-аналар, ұйымдар мен кәсіпорындардың басшылары, кәсіпкерлер
8-9 сыныптар	Портфолио жүргізу (жұмыс дәптері) Кәсіби диагностика кәсіби кеңес беру Мансапты жоспарлау Психологиялық- педагогикалық қолдау	Кәсіптік бағдар бойынша элективті курс Кәсіби сынақтар Жазғы еңбек лагері	Сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, кәсіптік бағдар мұғалімі, психологиялық- педагогикалық қолдау қызметінің мамандары
10-11 сыныптар	Портфолио жүргізу (Жұмыс дәптері) Кәсіби сынақтар Кәсіптік диагностика Мансапты жоспарлау	Кәсіптік бағдар бойынша элективті курс	Сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, кәсіптік бағдар мұғалімі, ата- аналарға психологиялық- педагогикалық қолдау қызметінің мамандары, психологиялық- педагогикалық қолдау қызметінің жоғары оқу орындарының, ТЖКБ мамандары, ұйымдар мен кәсіпорындардың басшылары, кәсіпкерлер

Ұсынылып отырған жүйе оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысын жүргізуді білдіреді.

Орта білім беру ұйымдары білім алушыларының кәсіби өзін-өзі анықтауы бойынша жұмысты ұйымдастыру бастауыш сыныптардан бастап, болашақ еңбек қызметі туралы бастапқы түсініктер арқылы кәсіптер әлемімен таныстыру бойынша сыныптық және сыныптан тыс жұмыс форматында, еңбек қызметі дағдыларын қалыптастыру және тағы да басқа ерекшеліктеріне сай жүргізілуі тиіс. Іс-шаралар еңбекке адал көзқарасты қалыптастыруға, оның адам мен қоғам өміріндегі ролін түсінуге, ата-аналар мен қоршаған ортаның қызмет саласына қызығушылықты дамытуға бағытталуы керек.

Мақсаттарға қол жеткізу үшін оқушылардың сыртқы әлем мен қоршаған ортаны жалпы жеке қабылдауына қатысты сыныптық және сабақтан тыс іс-шаралардың шамамен тақырыбы ұсынылады: «Менің мүдделерімнің әлемі», «Барлық мамандықтар жақсы-талғамға қарай таңдаңыз», «Біздің ата-анамыздың кәсіптері», «Ең қадірлі мамандықтар туралы», «Мамандыққа менің жолым», «Болашақ мамандық туралы арманым», «Өзіме және өзгелерге қуаныш сыйлау», «Кім болам?»

Мазмұны кәсіптік бағдар беруді қамтитын келесі бес жыл оқыту бағытталуы тиіс өткізу кешенді іс-шаралар күрделілігі контентті және зерттеушілік құрайтын кәсіптік бағдар. Осы кезеңде кәсіби диагностика негізінде жұмыс берушілермен кездесулер, кәсіпорындар мен ұйымдарға экскурсиялар форматында практикалық компоненттерді белсендіре отырып, оқу қызметінің мазмұнын бейімдеуді қамтамасыз ету қажет. Жасөспірімдерде кәсіби қалауды қалыптастыру, олардың мүдделері, қабілеттері, қоғамның құндылықтары және осы қоғамдағы орны туралы хабардар болу қажет.

8-9-сыныптарда білім алушыларды еңбек нарығындағы мамандарға деген сұраныс туралы хабардар етуді, кәсіби кеңес беруді және мансапты жоспарлауда қолдауды қамтамасыз ету маңызды. Жоғары сынып оқушылары үшін әлеуметтік мақсаттарды өздерінің идеалдарымен байланыстыру, таңдалған бағытта оқуды жалғастырудың нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, кәсіби жоспарларды құру арқылы кәсіби білім таңдауда жеке мағынасын анықтау қажет.

Кәсіптік бағдар беруге арналған іс-шаралар жасөспірімдерге өзін-өзі тану белсенділігі және өз орнын қоғамда айқындай алуға және жас ерекшелігіне сай болуы қажет. Кәсіптік бағдарлау іс-шаралары тақырыптарының үлгілік тізбесі еңбектің нақты мамандануына тән дағдыларға сүйене отырып, неғұрлым бейіндік сипатқа ие: «Кәсіптер әлемі», «Адам-техника», «IT мамандығы-болашақ кепілі», «Мамандықтар әлемі. Адамдарды әдемі ету үшін. Шаштараз-стилист. Макияж суретшісі. Сұлулық салонына саяхат. Маникюр және дизайн шебері», «Мамандықтар әлемі. Заң (Қауіпсіздік, шекара) күзетінде», «Мамандықтар әлемі. Электрондық көмекшілер», «Мамандықтар әлемі. Таразыда дәрі болған кезде. Фармацевт. Дәріханаға Экскурсия», «Біздің ғалам. Планетарийге саяхат».

Жоғары сыныптарда, орта білім беру және кәсіптік бағдарлау ұйымдарында оқудың соңғы кезеңінде болашақ түлектер Ұлттық бірыңғай тестілеуге дайындалуға және мамандық алу үшін ЖОО-ны таңдауға бағдарлануға тиіс. Кәсіби деңгейдегі пәндерді тереңдете отырып, кәсіби өзін-өзі анықтау үшін маңызды құзіреттіліктерді қалыптастыру, білім беру жетістіктерін бағалау тәсілдерін түсіну және таңдау қажет.

Кәсіптік бағдарлау мәселелерін шешудің негізгі әдістері- Кәсіби білім беру, кәсіби диагностика, кәсіби кеңес беру.

9-11-сыныптардың білім алушыларына болашақ қалыптасу үшін алдағы материалдық емес және материалдық шығындарды талдау және ұғынумен байланысты алдағы мамандық түрінің терең негіздерін ұғынуға бағытталған сабақтар тақырыбы ұсынылады. Іс-шаралардың үлгілік тақырыптары: «Өзінді таны», «Мамандық таңдау факторлары» сияқты дербес жауапты шешімді түсінуге және қабылдауға бағытталуы тиіс. Сауалнама-«Кәсіптік бағдарлау және кәсіптік кеңес беру (мамандық бағыты бойынша)», «Мамандық таңдау мотивтері», «Мамандықтың психологиялық сипаттамалары», «Олар біздің мектепте оқыды», «Мектеп түлектері-мұғалімдер», «Болашақтың мамандықтары», «Қалай табысты болуға болады», «Шығармашылық адамның өмірлік стратегиясы», «Болашақ бізге не дайындайды», «Не? Қайда? Қашан?», «Қазақстандағы сұранысқа ие мамандықтар».

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылармен кәсіптік бағдар беру жұмысын ұйымдастыру үшін (бұдан әрі – ЕБҚ) мұғалімдерге арнайы кәсіби құзыреттілік – кәсіби қызығушылықтар мен бейімділіктерді зерттеу әдістемесін, кәсіби қолдау технологиясын, осы санаттағы кеңес беру әдістерін білу қажет.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың кәсіптік бағдар беруінде тиімді өзара әрекеттесуге қол жеткізу өзара әрекеттесу процесінде сенімді қарым-қатынастар, мақсатқа табысты жету үшін жауапкершілік паритеттері, студенттің сенімін нығайту және еңбек пайдалылығына ұмтылу, оны процеске қосу кезінде мүмкін болады. кәсіби өзін-өзі анықтау. Кәсіптік жетекші ассистент ретінде әрекет етуі керек, ал стажер өзінің болашақ кәсіби жолын жеке тұлғаның белсенді түрде таңдауы керек.

Орта білім беру ұйымы басшысының орынбасары деңгейінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды кәсіптік бағдарлау бойынша жұмысты ұйымдастыру мұғалімдермен теориялық және практикалық сабақтар өткізуден, ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдайларды жасаудан, білім алушылардың кәсіптік бағдар беруін бақылаудан тұрады. ерекше білім беру қажеттіліктері, мұғалімдердің жүргізген жұмысының нәтижелерін талдау және оны қорытындылау, денсаулық ерекшеліктерін ескере отырып, ата-аналармен және оқушылармен қарым-қатынас жасау.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының негізгі бағыттары ұйымдастыру-әдістемелік, оқушылармен жұмыс, ата-аналармен өзара әрекеттесу болып табылады.

Ұйымдастыру-әдістемелік қызмет:

- оқушылармен кәсіптік бағдар беру жұмысы бойынша үйлестірушілердің жұмысы.

- мұғалімдерге материалдар мен диагностикалық карталарды таңдауда әдістемелік көмек көрсету.

Оқушылармен жұмыс:

- кәсіптік диагностикалық іс-шаралар, мансапты жоспарлау бойынша сабақтар мен тренингтер түріндегі кәсіптік бағдар беру қызметтерінің кешені;
- оқу профилін таңдау бойынша кеңестер (жеке, топтық).
- сұрақ қою
- экскурсияларды ұйымдастыру және өткізу (оқу орындарына, кәсіпорындарға)
- кәсіпорындардың, оқу орындарының өкілдерімен кездесулер

Ата-аналармен өзара әрекеттесу:

- ата-аналар жиналысын өткізу, (жалпы мектеп, сынып);
- психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарымен кәсіби кеңес беру.
- мұғалімдер мен мектеп оқушыларының ата-аналары арасындағы жеке әңгімелер;
- оқушылардың ата-аналарына сұрақ қою;
- мектеп оқушыларының ата-аналарын пікірлесу арқылы балаларының мамандық таңдай білу жұмыстарына тарту;
- үйірмелердің, спорт секцияларының, көркемсурет студияларының, студенттік театрлардың, қоғамдық студенттік ұйымдардың жетекшілері болып жұмыс істеуге оқушылардың ата-аналарын тарту;
- кәсіпорындарда жоғары сынып оқушыларының кәсіптік сынақтарын ұйымдастыруда ата-аналарға көмек көрсету;
- каникул уақытында оқушыларды уақытша жұмысқа орналастыруды ұйымдастыруға ата-аналардың көмегі;
- мектеп оқушыларының өзін-өзі анықтауына педагогикалық қолдау көрсетуге мұғалімдермен бірлесе отырып, сыныптардың ата-аналар комитеттерінің өкілдерінен, оқушылардың ең белсенді ата-аналарынан мектептің ата-аналар комитетін сайлау;
- жалпы білім беру мекемесінің қызметкерлерін, оқушылардың ата-аналарын, мектепке демеушілік көмек көрсететін жеке кәсіпкерлерді, патронат ұйымдарының өкілдерін және т.б. кіретін қамқоршылық кеңес құру.

Бірқатар шет елдердегі кәсіптік бағдар беру тәжірибесі көрсеткендей, кәсіптік бағдар берудің тиімді құралы оқушылардың кәсіптік бағдар беру іс-шараларынан өтуі және олардың нәтижелері туралы мәліметтер базасы ретінде студент портфолиосын жүргізу болып табылады. Сонымен қатар, портфолионы жүргізу кәсіби өзін-өзі анықтауға жүйелі көзқарасты қамтамасыз етеді.

Оқушы портфолиосы жеке оқу жетістіктерінің жиынтығы ретінде кәсіптік бағдар беру жүйесінде тиімді құрал болып табылады. Орта білім берудің кіші және орта деңгейлерінде портфолио тұлғалық өсуді, үлкендерде – мақсат қою, өз жұмысын жоспарлау және ұйымдастыру құзыреттілігін, сонымен қатар өздігінен білім алуды, рефлексиялық белсенділікті және мамандықты саналы таңдауды көрсетеді.

Портфолио құрылымында келесі элементтер ерекшеленетін болады:

- кәсіптік және білім беру қызметінің жас модульдері;

- оқытудың инвариантты бөлігінің өтуі туралы мәліметтер - мансапқа бағытталған маңызды қызмет (кәсіби ақпарат, кәсіби диагностика, экскурсиялар мен экспедициялар, кездесулер, кәсіби сынақтар, кәсіби және кәсіптік дайындыққа дейінгі бағдарламалар, шағын тәжірибелер, әлеуметтік тәжірибелер және т.б.);

- рефлексия бөлімі - белгілі бір іс-әрекеттерді өтудің мансаптық маңызды нәтижелерін өзін-өзі бағалауға арналған;

- оқушының кәсіби өзін-өзі анықтау процесіне ата-аналардың, педагогтардың, психологтардың, басқа мамандардың қатысу мүмкіндігіне арналған өрістер (пікірлер, ескертулер, ұсыныстар және т.б.).

Портфолио құрылымында оқушыларға жеке кәсіптік және білім беру траекториясының баламалы нұсқаларын құруға рұқсат етіледі.

Сайып келгенде, портфолио кәсіптік бағдар берудің аймақтық аспектісін көрсетеді және оқушылардың болашақ мамандығын таңдауына негіз бола алады. Портфолио оқушының жеке басының дамуы мен даралығын бағалау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Портфолиода ұзақ уақыт бойы жинақталған дәлелді жүйеленген ақпарат оқыту мазмұнын құру және жеке қажеттіліктерге сәйкес болашақ жұмыс саласын жоспарлау мақсатында жеке тұлғаның қасиеттерін барынша сенімді анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіптік бағдар беру жұмысын жетілдірудің айқындаушы факторларының бірі саланы кадрмен қамтамасыз ету болып табылады. Қысқа мерзімді перспективада жоғары оқу орындары мен педагог кадрларды даярлаумен айналысатын ТжКБ ұйымдары деңгейінде педагогтардың осы санатына қойылатын талаптардың кең ауқымын ескеруі тиіс мақсатты білім беру бағдарламаларын әзірлеу мәселесі жаңартылуда. Кәсіптік бағдар берудің психологиялық-педагогикалық аспектілерін білу еңбек нарығында шарлау, мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу және кәсіптік бағдар берудің озық технологияларын пайдалану қабілетімен үйлесуі керек. Мұғалімдердің барлық санаттары үшін біліктілікті арттыру курстары олардың кәсіптік бағдар беруге қызығушылығын ояту үшін мазмұнды және заманауи құралдарды кеңейтуге бағытталуы тиіс.

Жергілікті атқарушы органдар деңгейінде облыстың кәсіпорындары мен ұйымдары, кадрларға ағымдағы және келешек қажеттіліктері, олардың қарамағындағы орта білім беру ұйымдарының әлеуеті туралы неғұрлым толық ақпараты бар білім беру басқармалары мен әдістемелік кабинеттер студенттерге кәсіптік бағдар беруді қолдау шараларын әзірлеу қажет.

Маңызды бағыт – ынталы және кәсіби дайындалған мамандарды тартуға барынша мүдделі бизнес өкілдерінің кәсіптік бағдар беруге белсенді қатысуын ынталандыру. Жұмыс берушілердің кәсіптік бағдар беру іс-шараларына қатысуға қызығушылығын арттыру түсіндіру жұмыстарын жүргізу және ынтымақтастық туралы меморандумдар жасау арқылы мүмкін болады.

Үкіметтік емес ұйымдар арасында Мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және бейінді орталық және жергілікті атқарушы органдардың гранттық қаржыландыруын пайдалана отырып, орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беруді дамытуға тартудың неғұрлым қолайлы тетігі болып табылады.

Кәсіптік бағдарлау жұмысының нәтижелері өлшенуі тиіс. Білім алушылармен жүргізілген жұмыстың тиімділігін бағалау үшін критерийлер тобы анықталды.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының тиімділігінің негізгі тиімді критерийлері мен көрсеткіштеріне, ең алдымен, мыналар жатады: мамандық және оны алу жолдары туралы жеткілікті ақпарат, мамандықты орынды таңдау қажеттілігі, студенттің ақылға қонымды кәсіптік жоспарының болуы, жұмыстың әлеуметтік маңыздылығына сенімділігі, өзін-өзі тану дәрежесі.

Кәсіби таңдаудың негізділігі кәсіптік бағдар беру жұмысының тиімділігінің негізгі критерийлерінің бірі ретінде қарастырылады. Критерий кәсіптік бағдар беру жұмысының негізгі бағыттарын жүзеге асыруға байланысты. Валидтілік көрсеткіші – адамға қойылатын мамандық талаптарын олардың жеке ерекшеліктерін, олардың кәсіби қызметтегі табысқа тікелей әсер ететін, яғни кәсіби маңызды қасиеттерін білуімен корреляциялау қабілеті. Бұл қасиеттердің қалыптасуы мамандық таңдауының негізділігінің қосымша критерийі болып табылады.

Кесте 4. Кәсіптік бағдар берудің тиімділігін бағалау критерийлері

Критерийлер	Көрсеткіштер	
	9 сынып	10-11 сыныптар
Когнитивті(К)	1. Олардың бейімділіктерін, қабілеттерін, жеке мүмкіндіктері мен ерекше қажеттіліктерін білу.	
	2. Өзін-өзі диагностикалау және өзін-өзі дамыту әдістерін меңгеру.	
	3. Еңбек және кәсіптер әлемінің алуан түрлілігін білу; өз қалауына, бейімділігіне, мүмкіндіктері мен ерекше	3. Кәсіби қызметтің пәндік жағын білу; жалпы және арнайы кәсіби маңызды қасиеттер.

	қажеттіліктеріне сәйкес кәсіби таңдау қажеттілігі.	
	4.Кәсіби оқытудың спецификасын түсіну, оның кәсіби өзін-өзі анықтау үшін маңызы.	4. Өз мүдделерін, бейімділігін, қабілеттерін білу.
Мотивациялық-құндылық (М-Қ)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Білім алуға қызығушылық. 2. Таңдалған бейінге сәйкес оқуды жалғастыруға оң көзқарас. 3. Қажетті кәсіби қызметті таңдау мақсатына жетудің шарты ретінде мамандандырылған оқытуға саналы мотивация. 4. Кәсіби бейінін корреляциялау негізінде жеке бейімділіктеріне сай оқу профилін таңдау қажеттілігін түсіну 	<ol style="list-style-type: none"> 1.Танымдық қызығушылықтар. 2. Таңдалған кәсіби қызметке қатынасы (таңдалған кәсіптік қызметтің әлеуметтік және тұлғалық маңыздылығын түсіну, құндылық бағдарлар жүйесінде таңдаған кәсіпке қызығушылықтың болуы). 3. Оқушының кәсіби маңызды қасиеттерін өзін-өзі бағалауы.
Әрекет-практикалық (Ә-П)	Алға қойған кәсіби бағдарланған мақсаттарға жетудегі күш-жігердің көрінісі	
	Өзінің шығармашылық әлеуетінің, коммуникативтілігінің және жетістікке жетудегі дербестігінің көрінісі жеке мүмкіндіктер мен Арнайы білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, қызығушылық танытатын, кәсіби маңызды нәтижелер	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зерттеуге дайын, түрлендіргіш және таңдалған саладағы коммуникациялық қызмет. 2. Шығармашылыққа көңіл бөлу. 3. Кәсіби маңызды қасиеттерін жақсартуға ұмтылу.

Үнемі жаңартылып тұратын, өзекті сандық форматтағы оқу материалдары жинақталған Оқуды дербестендіру жүйесі (ашық платформаларды (Open API), үлкен дерекқорларды (Big data) және жасанды зиятты дамыту) құру, бұл:

- инклюзивті білім беру қағидаларын дамытуға;
- оқушы туралы жинақталған жеке мәліметтерді (психологиялық-диагностикалық зерттеу нәтижелерін, денсаулық паспортындағы мәліметтерді, социометриялық мәліметтерді және т.б.), оның пәндер

бойынша оқу нәтижелерін, қызығушылығы мен жетістіктерін талдауға;

- оқушының қабілетіне, білім, білік, дағдыларға деген қажеттілігіне сәйкес оқу

материалдары мен ресурстарын беру арқылы оның оқуы мен дамуының

дербес траекториясын құруға;

- оқушылардың қызығушылығын анықтауға және мамандық таңдауға қатысты

ұсыныс әзірлеуге мүмкіндік береді.

- жеделдетіп оқытудың әртүрлі түрлерін дамытуға;

- функционалды және білім беруші ойын ортасын түзуге;

- қажетті дағдыларды жетілдіру үшін симуляторлар мен виртуалды әлем құруға мүмкіндік береді.

5-БӨЛІМ. КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕЛЕР

Қазақстандағы орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беруді дамытудың осы Тұжырымдамада ұсынылатын шаралары ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету негізінде өскелең ұрпақты болашақ кәсіби қызметін анықтауда қолдау көрсетудің барлық процестерін жүйелеуге бағытталған. Тұжырымдаманы іске асыру ұзақ мерзімді сипатқа ие.

Кәсіптік бағдарлау-бұл жеке тұлғаның өзіндік ерекшеліктерін және адам ресурстарын қоғам мүдделеріне, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық жағдайға толық бөлу қажеттілігін ескеруге арналған мамандықты еркін және тәуелсіз таңдауға жастарды дайындау жөніндегі ғылыми негізделген шаралар жүйесі.

Орта білім беру ұйымдарында үздіксіз кәсіптік бағдар беру жүйесі, бастауыш сыныптардан бастап, жеткілікті кадрлық және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етілген жағдайда білім алушылардың мамандандырылған теориялық және практикалық білім алуға жеке мүдделілігін ынталандыру арқылы білім берудің жалпы деңгейін арттыруға ықпал ететін болады.

Кәсіптік бағдар беру процесінде оқушының жеке басының даму принципі: жетекші қызметтің жаңа түрімен — оқу және кәсіби қызметпен; өмірдегі және ішкі жағдайдағы орнын анықтаумен, дүниетанымды қалыптастырумен, моральдық сана мен өзін-өзі танумен; нақты қол жетімді немесе нормативті міндетті әлеуметтік рөлдердің ауқымын кеңейтумен, өмір сүру саласының кеңеюімен; ойлауды, философиялық көзқарасты дамытумен байланысты рефлексия; абстракциялауға, кең жалпылауға, жеке фактілердің артында тұрған жалпы заңдылықтар мен принциптерді іздеуге ұмтылыстар; белсенді өмірлік ұстанымның қалыптасуымен, өзін-өзі анықтаумен, өзіндік маңыздылығын түсінумен, сенімдер мен құндылықтарды қалыптастырумен; өзін бөлшектер, әлеуметтік қоғамдастықтың элементі ретінде сезіну, өзінің болашақ әлеуметтік жағдайын және оған жету жолдарын таңдау; жеке маңызды әлеуметтік қатынастар шеңберін кеңейту; жеке бақылауды, өзін-өзі басқаруды күшейте отырып; тұрақты өзін-өзі тану және «Мен» тұрақты бейнесін қалыптастыру жүзеге асады.

ТЖКБ ұйымдары мен жоғары оқу орындарын кәсіптік бағдарлау процесіне тарту оқуға түсетін талапкерлерді даярлау сапасын арттыру арқылы оқытудың тиімділігін және олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға елеулі ықпал етеді. Болашақ мамандарды ғылыми салада даярлау проблемаларын талқылауды жандандыру еліміздің дамуының ұлттық-мәдени және экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, жаңа тәсілдерді әзірлеу арқылы саланы жетілдіру үшін оң әсер етеді.

Ұсынылып отырған кәсіптік бағдарлау жұмысының жүйесін енгізу кәсіптік бағдарлаудың мазмұнын, әдіснамасын және ұйымдық құрылымын қамтамасыз етуге арналған, оның нәтижесі экономика секторларын өздерінің жеке деректері негізінде қызмет саласын саналы түрде таңдаған білікті және уәжді кадрлармен қамтамасыз ету болады, бұл, сөзсіз, тиімділікті арттыруға ықпал ететін болады және олардың дамуына жаңа серпін береді.

Кәсіби бағдар берудің заманауи жүйесі бес негізгі бағытты қамтиды: кәсіби ақпараттандыру қол жетімді мамандықтар тізімімен, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерімен, жалақының болжалды деңгейімен, үміткерлерге қойылатын талаптармен (дағдылар, қабілеттер, денсаулық жағдайы), қолайлы бағдарламалары бар университеттермен және колледждермен таныстырады. Әр түрлі әдістерді қолдана отырып, кәсіби тестілеу адамның белгілі бір әрекетке қабілеттілігі мен бейімділігін диагностикалауға мүмкіндік береді. Тестті әр түрлі формада, соның ішінде онлайн режимінде өтуге болады. Кеңес беруді арнайы дайындалған кәсіби мамандар жүргізеді. Жеке немесе топтық форматта жұмыс істей отырып, олар тест нәтижелерін шешуге көмектеседі, еңбек нарығындағы ағымдағы жағдай, әртүрлі мамандықтар өкілдерінің сұранысы, оқу орындарында қажетті мамандық алу мүмкіндіктері туралы хабарлайды.

Білім алушыларда мамандықтар әлемі туралы шынайы көзқарас қалыптастыру, нақты аймақтың неғұрлым қажетті мамандықтарының мазмұнын және сапалық ерекшеліктерін түсіндіру кәсіби ағарту жұмысының мақсаты болып табылады. Бұл мақсатты жүзеге асыру кәсіптік ақпарат арқылы жүзеге асырылады, ол білім алушылар болашақ мамандығын дұрыс таңдауға дайындау үшін ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, кәсіби графикалық, медициналық-гигиеналық, психологиялық-физиологиялық және кұқықтық сипаттағы мағлұматтар береді. Ақпараттық деңгей базалық ретінде қарастырылады [49].

Орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру жұмысын дамыту Қазақстан Республикасында кәсіптік бағдар беру проблемаларын шешуге бағытталған мынадай міндеттерді орындау арқылы іске асырылатын болады:

- 1) Ерте кәсіптік бағдар беру элементтерін бастауыш мектеп пәндерінен бастап жоғары сыныптарда әр пәннің оқу мақсаттарына енгізу;
- 2) Кәсіби бағдар беру сапасын арттыру үшін жағдай жасау. Кәсіптік білім беруді жүргізу үшін ЖОО кәсіби бағдар беру кеңесшілерін дайындайтын қысқа мерзімді курс және арнайы маман даярлайтын мамандықтар ашу;
- 3) Орта білім ұйымы бағдарламасына 9-сынып үшін «Жұмыс тәжірибесі» кәсіби тәжірибе апталығын енгізу;
- 4) Әр өңірдің ерекшеліктеріне сәйкес оқу өндірістік шеберханаларының жұмысын жандандыру;
- 5) Мектеп-колледж-ЖОО арасында тығыз байланыс
- 6) Кәсіби бағдарлауды ақпараттық қолдау;

Елімізде өркендейтін бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыруда шығармашылық және инновациялық ойлауды ынталандыруға бағытталған білім беру шешуші рөл атқарады, оны тарату жеке деңгейде де, қоғам деңгейінде де маңызды. Осыған орай, нағыз кәсіби маман болуға қажетті тұлғалық қасиеттерді, мінез-құлықтарды, дағдылар мен дағдыларды ынталандыратын және дамытатын білім мен тәрбие жүйесі. Мансаптық бағдар дамушы мамандықтар атласында көрсетілгендей тұтастай алғанда экономикаға әсер ететін негізгі тенденцияға негізделуі керек. Жетекші тенденциялар -

роботтар мен смарт жүйелерді енгізудің таралуы; цифрландыру ауқымы және үлкен деректердің ұлғаюы; шикізаттың табиғи ресурстарының сарқылуы; экологиялық стандарттарды нығайту және қайта өңдеуді дамыту; Y және Z буын жұмысшыларының жұмысына жаңа талаптар; халықтың тұтынушылық қалауларының өзгеруі.

Мектеп түлектерінің кәсіби бағдар бойынша базалық құзыреттері: Жүйелік ойлау; Салааралық коммуникация дағдылары; Процестер мен жобаларды басқару мүмкіндігі; Бағдарламалау / Робототехника / Жасанды интеллект; Көптілділік; Экологиялық ойлау және үнемді өндіріс; Клиенттерге бағдарлану және шығармашылық құзыреттіліктері қалыптасуы қажет.

Еңбекке қабілетті, өз күшіне сенімді жастардың ауқымды базасын құру үшін мектепке дейінгі және мектептегі білім беру саясаты және оны іске асыру қазақстандық жастардың функционалдық сауаттылық дағдыларын нығайтуға бағытталуы тиіс. Мұғалімдерді даярлауды жақсартуға, білім беру мазмұны мен білім беру жүйесіндегі теңсіздікті қысқартуға ерекше назар аударылады.

Тұжырымдама шеңберінде жоба әдісін пайдаланудан күтілетін нәтижелер:

Кәсіби өзін-өзі анықтау үшін қажетті субъектілік ұстанымды қалыптастыру және дамыту;

Әрбір оқушының келешегі бар мамандықтар мәнмәтінінде өзінің кәсіби маңызды әлеуеттерін зерделеуі және бағалауы ;

Болашақтың жаңа кәсіптері мен құзыреттері әлемімен танысу;

Технологиялар мен құзыреттердің серпінді өзгертін әлемі жағдайында өзін-өзі тиімді анықтау үшін қажетті кәсіби бағдарлау маңызды құзыреттер кешенін қалыптастыру;

Жоба бойынша тиімді командалық жұмыс істеу үшін қажетті базалық білімді, іскерлікті және құзыреттілікті қалыптастыру (телекоммуникациялық жобалар);

Мектептегі оқу пәндерін меңгеру процесінде алынған білім мен дағдыларды практикалық қызметте және әлеуметтік контексте қолдану тәжірибесін алу арқылы функционалдық сауаттылық нысанына аудару;

Алынған білім мен дағдылардың практикалық пайдалылығын түсіну арқылы білім алуға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген ынтаны дамыту.

Бұл модульді білім беру ұйымдарында жүзеге асыру келесі ұйымдастырушылық, педагогикалық және ғылыми-әдістемелік мәселелерді шешуді талап етеді:

- әртүрлі жас топтарының оқушылары үшін кәсіптік бағдарлау жобаларының мазмұндық тақырыбының пилоттық (эксперименттік) алаңдар базасында әзірлеу және байқаудан өткізу;
- кәсіптік бағдарлау жобаларын жалпы білім беру бағдарламаларына интеграциялау моделін әзірлеу (оның ішінде қосымша білім беру ұйымдарының қатысуымен желілік ынтымақтастықты іске асыру арқылы) және үлгілік нормативтік-құқықтық актілерді (жергілікті, желілік) әзірлеу;

- Осы модуль шеңберінде жұмысқа тартылатын мектеп педагогтерінің біліктілігін жаппай арттыруды ұйымдастыру;
- пилоттық (эксперименттік) алаңдардың жұмыс нәтижелерін бұқаралық мектептерінің жұмысына тарату.

6-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУДІ ДАМУ ЖОСПАРЫ
Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында кәсіптік
бағдар беруді дамыту тұжырымдамасын іске асырудың
жол картасы
(2022-2025 жж.)

№	Іс-шара	Орындау уақыты	Жауапты	Ескерту
1.	Әдістемелік кабинет меңгерушілеріне, мектеп директорының орынбасарларына, сынып жетекшісіне, пән мұғалімдеріне, педагогикалық психологтарға орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдар беру бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірлеу.	желтоқсан 2022 жыл	НАО имени Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы	
2.	Педагог кадрларды даярлаумен айналысатын ЖОО және ТжКБ ұйымдары үшін «Кәсіби бағдар беру» мамандығы бойынша білім беру бағдарламаларын әзірлеу және енгізу	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, ҚР ЕХӘҚМ, ЖОО, ТжКБ ұйымдары	
3.	Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіптік бағдарын анықтау және диагностикалау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу.	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі (КДСО), Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, «Атамекен» ҰКП	
4.	2019 жылғы 15 сәуірдегі № 150 «Қазақстан Республикасы Орта білім беру ұйымдарында білім алушылардың кәсіптік бағдарын анықтау және диагностикалау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі (КДСО)	

	бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2019 жылғы 15 сәуірдегі №150 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу»			
5.	Педагог-кәсіптік бағдар беру кеңесшісінің біліктілік сипаттамаларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу бөлігінде "педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі (КДСО)	
6.	Басшылардың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарлары, психолог-педагогтер, педагогтер (сынып жетекшілері), кәсіптік бағдар беруші педагогтер үшін біліктілікті арттыру курстарының бағдарламаларын әзірлеу (өзектендіру), білім беру деңгейлері (бастауыш, орта, аға деңгейлер)бойынша білім алушыларды кәсіптік бағдарлау модулін енгізу туралы	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, «Өрлеу» БАҰО АҚ	
7.	Жеке мүмкіндіктер мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, білім алушының үлгілік кәсіптік бағдар беру портфолиосын әзірлеу	2023 жыл	ҚР Оқу-ағарту министрлігі	
8.	Архетипті/психотипті, сондай-ақ жеке тұлғаның және ұсынылатын кәсіптердің есебін ұсына отырып, білім алушылардың қызығушылықтарын,	2023-2025 жылдар	Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдіктері	

	дағдыларын, құндылықтары мен қабілеттерін, жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау үшін платформаларда онлайн-тестілеу өткізу			
9.	Жалпы білім беретін мектептердің тәрбие ісі жөніндегі меңгеруші орынбасарларының біліктілігін арттыру курстарын өткізу	2023-2025 жылдар	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, «Өрлеу» БАҰО АҚ	Курстар
10.	Жалпы білім беретін мектептердегі психолог мұғалімдерінің біліктілігін арттыру курстарын өткізу.	2023-2025 жылдар	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, «Өрлеу» БАҰО АҚ	
11.	Білім деңгейлері (бастауыш, орта, жоғары деңгей) бойынша мұғалімдердің (сынып жетекшілерінің) біліктілігін арттыру курстарын өткізу.	2023-2025 жылдар	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, «Өрлеу» БАҰО АҚ	
12.	Жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, орта білім беру ұйымдарының білім алушыларына кәсіптік бағдарлау қызметтерін көрсету стандартын әзірлеу	2023-2025 жылдар	ҚР ОАМ, ҚР ЕХӘҚМ, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдіктері	
13.	Еңбек нарығының жағдайы мен болашағы, сұранысқа ие мамандықтар туралы ақпарат бере отырып, мектеп оқушыларымен кәсіптік бағдар беру бойынша семинарлар, тренингтер өткізу (Жаңа кәсіптер атласы)	2023-2025 жылдар	Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдіктері	
14.	9, 11 сыныптарды бітірушілер саны туралы ақпаратты жариялау	Жыл сайын 1 қазан	ҚР ОАМ	
15.	Экономика салалары, оның ішінде өңірлер бойынша кадрларға деген қажеттілік туралы ақпаратты жариялау	Жыл сайын 1 шілде, 1 қаңтар	ҚР ЕХӘҚМ	

16.	ТжКБ ұйымдары мен ЖОО сайттарында білім беру деңгейлері бойынша білім беру бағдарламалары мен мамандықтар туралы ақпаратты жариялау	Жыл сайын 1 шілде, 1 қаңтар	ҚР ОАМ, ЖОО, ТжКБ ұйымдары	
17.	Кадрлардың ағымдағы және болашақтағы қажеттіліктері бойынша бизнес өкілдері мен басқа жұмыс берушілер арасында зерттеу нәтижелерін жариялау	Жыл сайын 1 шілде, 1 қаңтар	ҚР ЕҚМ, ҚР Оқу-ағарту министрлігі, «Атамекен» ҰКП	
18.	Кәсіптік бағдар беру бойынша медиа-жоспар әзірлеу және жүзеге асыру	2023-2025 жылдар	ҚР Оқу-ағарту министрлігі, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың әкімдіктері	

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы Тұжырымдама Қазақстанның орта білім беру ұйымдарында кәсіптік бағдарлау жұмысының алдағы кезеңге арналған перспективалық бағыттарын айқындайтын кешенді құжат болып табылады.

Ағымдағы жағдайды талдау және халықаралық тәжірибе негізінде Кәсіптік бағдар беруді дамытудың тұжырымдамалық пайымы ұсынылды, ұсынылған шараларды іске асырудың тетіктері мен құралдары ашылды.

Тұтастай алғанда, оқыту процесі жеке адам өз өмірінде іске асыратын құзыреттерді қалыптастыруға жалпы бағытталған. Болашақ мамандықты таңдауға дайындық тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуының маңызды бөлігі болып табылады. Осыған байланысты оны оқушылардың зияткерлік, адамгершілік, физикалық қалыптасуымен, яғни оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың бүкіл жүйесімен бірлікте және өзара іс-қимылда қарау қажет.

Кәсіптік бағдарлау жалпы адамзаттық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады және орта білім беру ұйымдарының білім алушыларының қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін, еңбек нарығындағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, олардың кәсіби өзін-өзі анықтауы үшін арнайы шаралар кешенін жүргізуде көрінеді.

Тұжырымдама жалпы мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде кәсіптік бағдар беру тәсілдерін жетілдіруге, барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарында оқыту сапасына, сондай-ақ экономика салаларын даярланған және уәжді мамандармен қамтамасыз етуге ықпал ететін болады, бұл, сайып келгенде, еңбек нарығын және тұтастай алғанда бүкіл экономиканы дамытуға

Тұжырымдама жалпы мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде кәсіптік бағдар беру тәсілдерін жетілдіруге, барлық деңгейдегі білім беру ұйымдарында оқыту сапасына, ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар адамдарды табысты әлеуметтендіруге, сондай-ақ экономика салаларын даярланған және уәжді мамандармен қамтамасыз етуге ықпал ететін болады, бұл, сайып келгенде, еңбек нарығы мен бүкіл экономиканың дамуына оң ықпал ететін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н. Ә. Назарбаев ҚР Президентінің 2012 ж.14.12. «Қазақстан-2050 Стратегиясы» атты Халыққа Жолдауы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g
2. Н.Ә.Назарбаев. Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам // Казахстанская правда. – 2012. - 10 шілде. – № 218-219.
3. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың 1.09.2021 жылғы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – елдің өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы// <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>. 20.03.2022
4. «Қазақстан жастары – 2021» ұлттық баяндамасы// <https://eljastary.kz/ru/reports/18762/25.05.2022>
5. Қазақстанға Ресейден келетін мамандарды жұмысқа орналастыруға шектеу қойылмайды//желілік басылым «Zakon.kz»https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36158928&pos=3;-98#pos=3;-98. 21.06.2022.
6. Жаңа кәсіптер атласы. Қазақстандағы кәсіби бағдар.// <https://www.enbek.kz/atlas/ru/proforient>. 15.04.2022.
7. Кунанбаев А. Лирика и поэмы /перевод Соболева А.И. – Л.-М.: Госполитиздат, 1940. – 128 с. // https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005209044/. 4.04.2022.
8. Джумагулов К.Т. Ыбрай Алтынсарин и развитие культуры. Алма-Ата, 1984.
9. Кошербаева А.Н., Жакупова Э. Бесценный вклад Ж. Аймауытова в развитие отечественной психологической науки // <https://articlekz.com/article/year/2017>. 15.06.2022.
10. Республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы.30.08.1995ж. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_. 10.03.2022.
11. 23.11.2015 ж. Қазақстан Республикасының Кодексі «ҚР Еңбек кодексі» Қазақстан Республикасының 414-ші 3 жиынтығы// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>. 10.03.2022.
12. Закон Республики Казахстан от 27.07.2007г. № 319-III «Об образовании» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_. 10.03.2022.
13. ҚР Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 03 тамыздағы № 348 бұйрығы сілтеме) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017669>. 15.03.2022.
14. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2022 года № 121 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 13 июля 2009 года № 338 «Об

- утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогических работников и приравненных к ним лиц» 15.05.2022.
15. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 декабря 2019 года № 544 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 19 декабря 2018 года № 692 «Об утверждении Методических рекомендаций по проведению диагностики и определению профессиональной ориентации обучающихся в организациях среднего образования Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37613605. 15.05.2022
 16. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V З Республики Казахстан «О занятости населения» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482>. 20.03.2022
 17. Приказ Министра от 20 декабря 2019 года № 544 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 19 декабря 2018 года № 692 «Об утверждении Методических рекомендаций по проведению диагностики и определению профессиональной ориентации обучающихся в организациях среднего образования Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37613605
 18. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII Заңы, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000056>// . 20.03.2022
 19. ҚР Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» бұйрығы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017657>. 15.04.2022.
 20. Жаңа кәсіптер атласы // <https://new.atlas100.ru/>. 16.06.2022.
 21. «Орта білім беру ұйымдарында едәуір сұранысқа ие мамандықтар бойынша білім алушылардың кәсіптік бағдарын анықтау және диагностикасын жүргізу механизмін әзірлеу» бойынша әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар. - Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 135 б.
 22. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 18 марта 2008 года № 125 «Об утверждении Типовых правил проведения текущего контроля успеваемости, промежуточной и итоговой аттестации обучающихся для организаций среднего, технического и профессионального, послесреднего образования» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/V080005191_. 5.03.2022.
 23. Д. Е.Әшімханова., О. В. Қалдыбаева. Қазақстандағы жастардың кәсіптік бағдары: проблемалары мен болашағы // «Жастардың инновациялық әлеуеті: жаһандану, саясат, интеграция» атты халықаралық жастар ғылыми-зерттеу конференциясы қатысушыларының мақалалар жинағы. - Екатеринбург, 25–26 қазан. 2016

24. Г. Төлеу., А. Жулбарисова., А. Мырзабекова. Қазақстандық жасөспірімдердің мансаптық бейімділіктері: мансаптық күтуге әсер ететін факторлар. // Абай атындағы ҚазПУ-ның Хабаршысы.«Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2022. – №2 (74). – 231-246 б
25. «Қазақстанның еңбек нарығы: жаңа нақты жағдайдағы даму» ұлттық баяндамасы, 2021 ж., <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> р. 125., 4.03.2022.
26. Қазақстандағы көшбасшылардың тапшылығын CRTR сарапшылары болжайды. // <https://iac.enbek.kz/ru/node/732>. 20.06.2022.
27. OECD, 2004. Career Guidance. A handbook for policymakers // https://www.oecd-ilibrary.org/employment/career-guidance_9789264015210-en. 5.04.2022.
28. Сыздыкова К. Развитие системы профориентационной работы в школах РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН как фактор расширения доступа к высшему, техническому и профессиональному образованию. Алматы. 2018, 36 с.
29. Г.В. Щёкин .Батыс Еуропадағы кәсіптік бағдар // <https://studentbooks.com.ua/content/view/1155/42/1/1/#1046>. 3.03.2022.
30. И. Г. Шамсутдинова, О. И. Павлова Франциядағы оқушылардың кәсіби бағдары // Всероссийская база полнотекстовых публикаций, <http://portalus.ru>, Рубрика: Педагогика школьная, № публикации 1194958461. 12.03.2022.
31. Г.В. Щёкин Г. АҚШ және Канадада кәсіптік бағдар беру // <https://studentbooks.com.ua/content/view/1154/42/1/4/#26099>. 10.03.2022.
32. М.С. Добрякова., И.Д. Фрумин. Әмбебап құзыреттер және жаңа сауаттылық: ұрандардан шындыққа. М.: Жоғары экономика мектебінің баспасы. 2020 ж. 257 б
33. С.Н. Толстогузов. Шетелде кәсіптік бағдар беру жұмысының тәжірибесі // Білім және ғылым. - 2015. - № 1 (120). - 151-165 беттер).
34. Г.В. Щёкин. Жапониядағы кәсіптік бағдар // <https://studentbooks.com.ua/content/view/1155/42/1/2/>. 11.03.2022.
35. Career planning in Singapore and around the world // <https://www.asiaone.com/business/career-planning-singapore-and-around-world>. 20.03.2022.
36. Hyung Joon Yoon, Chong-Hyun Pyun The Status of Career Development in South Korea: Qualifications for Career Professionals // https://www.ncda.org/aws/NCDA/asset_manager/get_file/156346?ver=14.25.03.2022.
37. Зарубежный и российский опыт профориентационной работы с молодежью // https://studbooks.net/1917801/pedagogika/zarubezhnyy_rossiyskiy_opyt_proforientatsionnoy_raboty_molodezhyu. 26.03.2022.
38. Сайт МОН АР <https://edu.gov.az/ru/programmes/pese-temayullu-siniflerin-teskili-layihesi>. 4.03.2022.
39. Правильный выбор профессии - залог успеха // <http://cso-central.asia/pravilnyj-vybor-professii-zalog-uspexa/>. 24.04.2022.

40. Беларусь Білім министрлігінің Ұлттық білім беру порталының веб-сайты // <https://armenpress.am/rus/news/564957.html>. 13.03.2022.
41. Беларусь Білім министрлігінің Ұлттық білім беру порталының веб-сайты // <https://adu.by/ru/uchitelyu/normativnye-pravovye-dokumenty.html>. 6.03.2022.
42. [Сайт Министерства труда, социального обеспечения и миграции Кыргызской Республики. Профориентация через социальное партнерство в Кыргызстане: как она работает? // <https://mlsp.gov.kg/2020/04/13/proforientacziya-cherez-soczialnoe-partnerstvo-v-kyrgyzstane-kak-ona-rabotaet/>\[https://monitorul.fisc.md/editorial/v_kishineve_otkrylsya_centrupravleniya_kareroi.html\]\(https://monitorul.fisc.md/editorial/v_kishineve_otkrylsya_centrupravleniya_kareroi.html\). 15.03.2022.](https://mlsp.gov.kg/2020/04/13/proforientacziya-cherez-soczialnoe-partnerstvo-v-kyrgyzstane-kak-ona-rabotaet/)
43. https://monitorul.fisc.md/editorial/v_kishineve_otkrylsya_centrupravleniya_kareroi.html
44. [Ресей Федерациясының Білім Министрлігінің сайты. Национальный проект «Образование» // <https://edu.gov.ru/national-project/about/>. 1.03.2022.](https://edu.gov.ru/national-project/about/)
45. Баканова А. А. Анализ моделей профориентационной работы со школьниками: зарубежный и отечественный опыт // Научно-методический электронный журнал «Калининградский вестник образования». - 2021. - № 1 (9). - С. 3-10. – URL: <https://koirojournal.ru/realises/g2021/02apr12021/kvo101/>
46. Тәжікстан Республикасының Ұлттық білім беру тұжырымдамасы. https://studylib.ru/doc/959384/nacional_naya-koncepciya-obrazovaniya-respubliki-tadzhikistan, 14.03.2022.
47. Өзбекстанда оқушыларды қалай «бағдарлайды»? // <https://darakchi.uz/ru/98680>. 17.03.2022
48. Гендин А. М., Сергеев М. И. Профориентация школьников // Социологические исследования. 1996. № 8. С. 66-71
49. Синельникова Н., Кисиленко А., Профориентация школьников в России // Цифровая наука. – 2020. - №1. – сс. 23-28

МАЗМҰНЫ

ГЛОССАРИЙ.....	3
ҚЫСҚАРТУЛАР.....	5
КІРІСПЕ.....	6
1-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙҒА ТАЛДАУ.....	13
2-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ..	16
3-БӨЛІМ. ҚР БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫН ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ.....	24
4-БӨЛІМ.ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖҰМЫСЫН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ МЕН КӨЗҚАРАСЫ.....	37
5-БӨЛІМ. КҮТІЛЕТІН НӘТИЖЕЛЕР.....	42
6-БӨЛІМ. КӘСІПТІК БАҒДАР БЕРУДІ ДАМУ ЖОСПАРЫ.....	52
ҚОРЫТЫНДЫ.....	60
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	61

**Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында
кәсіптік бағдар беру жұмысын дамыту
ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ**

Басуға 28.09.2022. ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 8.